

Συλλογή της Νομολογίας

ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΤΟΥ ΓΕΝΙΚΟΥ ΕΙΣΑΓΓΕΛΕΑ
NIILO JÄÄSKINEN
της 8ης Μαΐου 2014¹

Συνεκδικαζόμενες υποθέσεις C-401/12 P, C-402/12 P και C-403/12 P

**Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης
Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο
Ευρωπαϊκή Επιτροπή
κατά
Vereniging Milieudefensie και
Stichting Stop Luchtverontreiniging Utrecht**

«Αίτηση αναιρέσεως — Άρθρο 9, παράγραφος 3, της Συμβάσεως του Aarhus — Άρθρο 2, παράγραφος 1, στοιχείο ζ', και άρθρο 10 του κανονισμού (ΕΚ) 1367/2006 — Αίτηση εσωτερικής επανεξετάσεως — Απαράδεκτο — Ένσταση ελλείψεως νομιμότητας — Έλεγχος του κύρους του παράγωγου δικαίου της Ένωσης υπό το πρίσμα διεθνούς συμβάσεως — Νομολογία απορρέουσα από τις αποφάσεις Fediol κατά Επιτροπής και Nakajima κατά Συμβουλίου — Προϋποθέσεις της απευθείας επικλήσεως των συμβατικών κανόνων»

Περιεχόμενα

I — Το ιστορικό της διαφοράς και η αναιρεσιβαλλόμενη απόφαση	5
II — Τα αιτήματα των διαδίκων και η διαδικασία ενώπιον του Δικαστηρίου	5
III — Επί του θεμελίου του ελέγχου νομιμότητας των κανόνων του παράγωγου δικαίου υπό το πρίσμα του διεθνούς συμβατικού δικαίου (πρώτος λόγος αναιρέσεως)	6
Α — Επιχειρήματα των διαδίκων	6
Β — Επί των αποτελεσμάτων του διεθνούς δικαίου στο δίκαιο της Ένωσης	7
Γ — Επί της αναιρεσιβαλλομένης αποφάσεως	12
IV — Επί της εναλλακτικής λύσεως ενόψει του ελέγχου νομιμότητας — αιτιολόγηση της αναπομπής της υποθέσεως ενώπιον του Γενικού Δικαστηρίου	14
Α — Επί της απευθείας επικλήσεως των συμβατικών κανόνων ενόψει του ελέγχου νομιμότητας του παράγωγου δικαίου της Ένωσης	14

¹ — Γλώσσα του πρωτοτύπου: η γαλλική.

1. Επί του «αμέσου αποτελέσματος» ως κριτηρίου του ελέγχου νομιμότητας	14
2. Επί της αναπροσαρμογής των απαιτούμενων για την απευθείας επίκληση προϋποθέσεων	16
B — Το άρθρο 9, παράγραφος 3, της Συμβάσεως του Aarhus ως κανόνας αναφοράς ενόψει του ελέγχου νομιμότητας	19
V — Επικουρική ανάλυση βάσει του ελέγχου νομιμότητας	21
A — Προκαταρκτικές παρατηρήσεις	21
B — Επιχειρήματα της Επιτροπής στο πλαίσιο του δεύτερου λόγου αναιρέσεως	21
Γ — Επί του ενδεχόμενου ελέγχου των παραβιάσεων του δικαίου του περιβάλλοντος στο πλαίσιο της Συμβάσεως του Aarhus	22
Δ — Επί της εκτάσεως του ελέγχου των παραβιάσεων του δικαίου του περιβάλλοντος στον κανονισμό Aarhus	25
E — Συμπληρωματικές σκέψεις	29
VI — Επί της ανταναιρέσεως	30
VII — Πρόταση	31

I – Εισαγωγή

1. Η υπό κρίση σειρά αιτήσεων αναιρέσεως εγείρει θεμελιώδη ζητήματα για την έννομη τάξη της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Πράγματι, το συνταγματικό χαρακτήρα διακύβευμά της αντανάκλα μια κάποια τριβή μεταξύ, αφενός, της ανάγκης διατηρήσεως της αυτονομίας του δικαίου της Ένωσης και, αφετέρου, της βουλήσεως συμμορφώσεως προς διεθνείς δεσμεύσεις που απορρέουν από συμφωνίες στις οποίες η Ένωση είναι συμβαλλόμενο μέρος.

2. Η ιδιαιτερότητα των υπό κρίση υποθέσεων έγκειται στο γεγονός ότι η επίμαχη διεθνής σύμβαση, δηλαδή η Σύμβαση για την πρόσβαση σε πληροφορίες, τη συμμετοχή του κοινού στη λήψη αποφάσεων και την πρόσβαση στη δικαιοσύνη σε θέματα περιβάλλοντος (στο εξής: Σύμβαση του Aarhus), η οποία εγκρίθηκε εξ ονόματος της Ευρωπαϊκής Κοινότητας δυνάμει της αποφάσεως 2005/370/ΕΚ του Συμβουλίου, της 17ης Φεβρουαρίου 2005², επιδιώκει, μεταξύ άλλων, να ιδρύσει ειδικά διαδικαστικά δικαιώματα προς όφελος των οργανώσεων προστασίας του περιβάλλοντος, προκειμένου να προστατεύσει, υπέρ του γενικού συμφέροντος, το περιβάλλον νοούμενο ως κοινό αγαθό. Η περίπτωση αυτή υπερβαίνει επομένως τη διάκριση μεταξύ των δημοσίων φορέων και των ιδιωτών, η οποία συνιστά το πρίσμα που χρησιμοποιείται παραδοσιακά κατά την ανάλυση των εσωτερικών αποτελεσμάτων των συμβατικών υποχρεώσεων³.

2 — ΕΕ L 124, σ. 1.

3 — Οι υπό κρίση αιτήσεις αναιρέσεως συνδέονται στενά με μια δεύτερη σειρά αιτήσεων αναιρέσεως, στις υποθέσεις Συμβούλιο και Επιτροπή κατά Stichting Natuur en Milieu και Pesticide Action Network Europe (C-404/12 P και C-405/12 P), επί των οποίων θα αναπτύξω τις προτάσεις μου επίσης σήμερα.

3. Στο ειδικό πλαίσιο της Συμβάσεως του Aarhus, το Δικαστήριο καλείται να επανεξετάσει τις προϋποθέσεις απευθείας επικλήσεως⁴ διατάξεων του διεθνούς συμβατικού δικαίου ενώπιον των δικαστηρίων της Ένωσης επί διαφορών ακυρώσεως και ενόψει του ελέγχου νομιμότητας του παράγωγου δικαίου της Ένωσης.

4. Η παρούσα σειρά υποθέσεων προκύπτει από την αντιπαράθεση δύο διατάξεων, μίας του διεθνούς συμβατικού δικαίου και μίας του παράγωγου δικαίου της Ένωσης, έχουσας ως σκοπό την εφαρμογή της επίμαχης Συμβάσεως.

5. Ειδικότερα, το άρθρο 9, παράγραφος 3, της Συμβάσεως του Aarhus, σχετικά με την «πρόσβαση στη δικαιοσύνη», προβλέπει ότι «υπό την επιφύλαξη των διαδικασιών επανεξέτασης που αναφέρονται στις παραγράφους 1 και 2, κάθε μέρος εξασφαλίζει ότι, σε περίπτωση που πληροί τα τυχόν κριτήρια που καθορίζονται στο εθνικό του δίκαιο, το κοινό διαθέτει πρόσβαση σε διοικητικές ή δικαστικές διαδικασίες, προκειμένου να προσβάλει πράξεις και παραλείψεις από ιδιώτες και δημόσιες αρχές, οι οποίες συνιστούν παραβίαση διατάξεων του εθνικού του δικαίου σχετικά με το περιβάλλον». Το περιεχόμενο της διατάξεως αυτής εξειδικεύεται στην παράγραφο 4 του ίδιου άρθρου, η οποία επιτάσσει, ιδίως, οι διαδικασίες της παραγράφου 3 να παρέχουν κατάλληλες και αποτελεσματικές προσφυγές, συμπεριλαμβανομένης επανορθώσεως με προσωρινά μέτρα εάν αυτό ενδείκνυται, και να είναι αμερόληπτες, δίκαιες, ταχείες και όχι απαγορευτικά δαπανηρές.

6. Η εφαρμογή των διατάξεων της Συμβάσεως του Aarhus στα όργανα και τους οργανισμούς της Ένωσης ρυθμίζεται από τον κανονισμό (ΕΚ) 1367/2006⁵ (στο εξής: κανονισμός Aarhus). Κατά το άρθρο 10, παράγραφος 1, του ανωτέρω κανονισμού, σχετικά με τη διαδικασία «εσωτερικής επανεξέτασης διοικητικών πράξεων», «οιαδήποτε μη κυβερνητική οργάνωση η οποία πληροί τα κριτήρια του άρθρου 11 [6] δικαιούται να ζητήσει εσωτερική επανεξέταση από το όργανο ή τον οργανισμό της Κοινότητας που εξέδωσε διοικητική πράξη δυνάμει του δικαίου του περιβάλλοντος ή, σε περίπτωση προβαλλόμενης διοικητικής παράλειψης, θα έπρεπε να είχε εκδώσει την πράξη αυτή». Αντιθέτως, η έννοια της «διοικητικής πράξεως» κατά τον εν λόγω κανονισμό ορίζεται στο άρθρο 2, παράγραφος 1, στοιχείο ζ', του κανονισμού Aarhus, ως «οιαδήποτε μέτρο με ατομικό περιεχόμενο, το οποίο λαμβάνεται, δυνάμει του δικαίου του περιβάλλοντος, από όργανο ή οργανισμό της Κοινότητας, και έχει νομικά δεσμευτική και εξωτερική ισχύ». Ο νομοθέτης της Ένωσης απέκλεισε κατ' αυτόν τον τρόπο τις πράξεις γενικού περιεχομένου από το πεδίο του ελέγχου τον οποίο δύνανται να κινήσουν οι οργανώσεις προστασίας του περιβάλλοντος.

7. Στην απόφαση *Vereniging Milieudefensie και Stichting Stop Luchtverontreiniging Utrecht κατά Επιτροπής* (T-396/09, EU:T:2012:301, στο εξής: αναιρεσιβαλλόμενη απόφαση), το Γενικό Δικαστήριο προέβη στον έλεγχο νομιμότητας του κανονισμού Aarhus υπό το πρίσμα της Συμβάσεως του Aarhus, βασιζόμενο στη νομολογία που απορρέει από τις αποφάσεις *Fediol* κατά Επιτροπής και *Nakajima* κατά Συμβουλίου σχετικά με διατάξεις της Γενικής Συμφωνίας Δασμών και Εμπορίου (στο εξής: ΓΣΔΕ) και της Συμφωνίας για την ίδρυση του Παγκόσμιου Οργανισμού Εμπορίου (στο εξής: Συμφωνία ΠΟΕ)⁷.

4 — Όπως πρότεινε ο γενικός εισαγγελέας L. M. Rojares Maduro στις προτάσεις του στην υπόθεση επί της οποίας εκδόθηκε η απόφαση της 9ης Σεπτεμβρίου 2008, *FIAMM κ.λπ. κατά Συμβουλίου και Επιτροπής* (C-120/06 P και C-121/06 P, EU:C:2008:476), πρέπει, από άποψη ορολογίας, να γίνεται λόγος για άμεσο αποτέλεσμα στο πλαίσιο της εφαρμογής του δικαίου της Ένωσης στα κράτη μέλη και για «απευθείας επίκληση» προκειμένου για τους διεθνείς συμβατικούς κανόνες. Βλ., επίσης, *Dutheil de la Rochère, J.*, «L'effet direct des accords internationaux», σε *Court of Justice and the Construction of Europe*, 2013.

5 — Κανονισμός του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 6ης Σεπτεμβρίου 2006, για την εφαρμογή στα όργανα και τους οργανισμούς της Ευρωπαϊκής Κοινότητας των διατάξεων της Συμβάσεως του Aarhus (ΕΕ L 264, σ. 13). Κατά το άρθρο 1 του εν λόγω κανονισμού, σκοπός του τελευταίου είναι να συμβάλει στην εκπλήρωση των υποχρεώσεων που απορρέουν από τη Σύμβαση του Aarhus, θεσπίζοντας κανόνες για την εφαρμογή των διατάξεων της Συμβάσεως στα όργανα και τους οργανισμούς της Κοινότητας και εξασφαλίζοντας, μεταξύ άλλων, την πρόσβαση στη δικαιοσύνη για περιβαλλοντικά θέματα σε κοινοτικό επίπεδο, υπό τους όρους που καθορίζει ο ίδιος κανονισμός.

6 — Δεν αμφισβητείται ότι οι καθόν η αναίρεση οργανώσεις πληρούν τα κριτήρια αυτά.

7 — Αποφάσεις *Fediol* κατά Επιτροπής (70/87, EU:C:1989:254), και *Nakajima* κατά Συμβουλίου (C-69/89, EU:C:1991:186).

8. Μολονότι φρονώ ότι η απόφαση του Γενικού Δικαστηρίου πάσχει, για τον λόγο αυτό, από πλάνη περί το δίκαιο η οποία πρέπει να οδηγήσει στην αναίρεσή της, η βασική πτυχή της εν λόγω πλάνης σχετίζεται ωστόσο με τις προϋποθέσεις επικλήσεως των συμβατικών κανόνων, τις οποίες συνήγαγε στη νομολογία του το Δικαστήριο και οι οποίες δεν φαίνεται να συγκροτούν ένα απολύτως συνεκτικό σύνολο. Κατά τη νομολογία αυτή, για να μπορεί να αποτελεί κριτήριο κύρους μιας πράξεως του δικαίου της Ένωσης, ένας συμβατικός κανόνας πρέπει, ιδίως, να είναι απαλλαγμένος αιρέσεων και αρκούντως ακριβής, να έχει δηλαδή άμεσο αποτέλεσμα⁸. Αναζητώντας, ορθώς βεβαίως, μια λύση που θα επέτρεπε να εξακριβωθεί η συμφωνία του κανονισμού Aarhus προς τη Σύμβαση του Aarhus, το Γενικό Δικαστήριο επιχείρησε εντούτοις καταφανώς να παρακάμψει την προϋπόθεση αυτή⁹. Φρονώ, από την πλευρά μου, ότι το μήνυμα που έστειλε κατ' αυτόν τον τρόπο το Γενικό Δικαστήριο πρέπει να αναλυθεί προσεκτικά.

9. Κατά συνέπεια, αν το Δικαστήριο συμμερισθεί την ανάλυσή μου για την πλάνη στην οποία υπέπεσε το Γενικό Δικαστήριο, τότε θα βρεθεί ενώπιον της ακόλουθης επιλογής. Αν το Δικαστήριο δεν διατηρεί συναφώς καμία αμφιβολία, θα μπορούσε να ενδεχομένως να εγγραφεί στο συνεχές της νομολογίας την οποία ενσαρκώνει η απόφαση Intertanko κ.λπ.¹⁰ και η οποία εξαρτά τη δυνατότητα ελέγχου του κύρους από το κριτήριο του αμέσου αποτελέσματος, και να αποκλείσει επομένως οριστικά τις δυνατότητες ελέγχου της νομιμότητας του εσωτερικού δικαίου για την εφαρμογή του άρθρου 9, παράγραφος 3, της Συμβάσεως του Aarhus τόσο στο επίπεδο της Ένωσης όσο και σε εκείνο των κρατών μελών.

10. Ωστόσο, για τους λόγους τους οποίους θα εκθέσω, προκρίνω την αναπροσαρμογή, εκ μέρους του Δικαστηρίου, των προϋποθέσεων επικλήσεως του διεθνούς συμβατικού δικαίου, ιδίως με βάση την προσέγγιση που ακολουθήθηκε στην απόφαση «Biotech»¹¹, η οποία απέκλεισε ρητώς τη θεώρηση του αμέσου αποτελέσματος ως γενικής προϋποθέσεως επικλήσεως στο πλαίσιο του ελέγχου νομιμότητας.

11. Συνεπώς, ακόμα και στην περίπτωση αναπομπής της υποθέσεως ενώπιον του Γενικού Δικαστηρίου, μια ελαστικοποίηση των προϋποθέσεων επικλήσεως θα επέτρεπε στο τελευταίο να εξακριβώσει, με βάση ένα κατάλληλο θεμέλιο, κατά πόσον ο κοινοτικός νομοθέτης, θεσπίζοντας τον κανονισμό Aarhus, προσέφερε στους πολίτες επαρκή βαθμό δικαστικής προστασίας υπό το φως της Συμβάσεως του Aarhus.

8 — Βλ. τις αποφάσεις Pabst & Richarz (17/81, EU:C:1982:129, σκέψη 27), Demirel (12/86, EU:C:1987:400, σκέψη 14), καθώς και τις προτάσεις του γενικού εισαγγελέα M. Darmon στην ίδια υπόθεση (EU:C:1987:232, σημείο 18). Βλ., επίσης, τις αποφάσεις Racke (C-162/96, EU:C:1998:293, σκέψη 31), IATA και ELFAA (C-344/04, EU:C:2006:10, σκέψη 39), Air Transport Association of America κ.λπ. (C-366/10, EU:C:2011:864, σκέψη 54), και Z (C-363/12, EU:C:2014:159, σκέψεις 84 έως 86).

9 — Βλ. την απόφαση Lesoochrpańské zoskupenie (C-240/09, EU:C:2011:125), στην οποία το Δικαστήριο έκρινε ότι το άρθρο 9, παράγραφος 3, της Συμβάσεως του Aarhus στερείται αμέσου αποτελέσματος.

10 — Αυτή η απόφαση (C-308/06, EU:C:2008:312, σκέψεις 42 έως 45) έχει ως εξής: «Όπως προκύπτει από το άρθρο 300, παράγραφος 7, ΕΚ, τα θεσμικά όργανα της Κοινότητας δεσμεύονται από τις συναπτόμενες από την ίδια συμφωνίες, οπότε οι συμφωνίες αυτές κατισχύουν των πράξεων του παράγωγου κοινοτικού δικαίου. Εξ αυτού έπεται ότι το κύρος πράξεως του παράγωγου κοινοτικού δικαίου επηρεάζεται ενδεχομένως από το ότι η πράξη αυτή δεν συμβιβάζεται με τέτοιους κανόνες του διεθνούς δικαίου. [...] Το Δικαστήριο ελέγχει, κατ' εφαρμογήν του άρθρου 234 ΕΚ, το κύρος της οικείας κοινοτικής πράξεως υπό το φως όλων των κανόνων του διεθνούς δικαίου, υπό την επιφύλαξη της τηρήσεως δύο προϋποθέσεων. Πρώτον, η Κοινότητα πρέπει να δεσμεύεται από τους σχετικούς κανόνες. Δεύτερον, το Δικαστήριο δύναται να προβεί στην εξέταση του κύρους μόνον εφόσον τούτο δεν προσκρούει στη φύση και στην οικονομία της διεθνούς συμφωνίας, αλλά και εφόσον οι διατάξεις της παρίστανται, από απόψεως περιεχομένου, άνευ αιρέσεων και αρκούντως ακριβείς».

11 — Απόφαση Κάτω Χώρες κατά Κοινοβουλίου και Συμβουλίου (C-377/98, EU:C:2001:523, σκέψεις 52 έως 54): «Καταρχήν, ως γνωστόν, η νομιμότητα κοινοτικής πράξεως δεν εξαρτάται από το αν συνάδει προς διεθνή σύμβαση, συμβαλλόμενο μέρος της οποίας δεν είναι η Κοινότητα [...]. Η νομιμότητά της δεν μπορεί περαιτέρω να εκτιμάται υπό το φως πράξεων του διεθνούς δικαίου όπως η Συμφωνία ΠΟΕ και οι αποτελούσες τμήμα αυτής Συμφωνίες ΔΠΠΤΕ και ΤΕΕ [...]. Πάντως, σε αντίθεση με τη Συμφωνία ΠΟΕ, η Σύμβαση περί βιολογικής ποικιλομορφίας που υπογράφηκε στο Ρίο Ιανέιρο στις 5 Ιουνίου 1992 (ΣΒ), η οποία δεν θεμελιώνεται αυστηρά στην αρχή της αμοιβαιότητας και των αμοιβαίων πλεονεκτημάτων, δεν μπορεί να αποτελέσει αντικείμενο εφαρμογής αυτού του αποκλεισμού. Ακόμη και αν υποθεθεί, όπως υποστηρίζει το Συμβούλιο, ότι η ΣΒ περιλαμβάνει διατάξεις στερούμενες αμέσου αποτελέσματος, υπό την έννοια ότι δεν γεννά δικαιώματα που οι ιδιώτες μπορούν να επικαλεστούν ευθέως ενώπιον δικαστηρίου, τούτο δεν συνιστά εμπόδιο για τον εκ μέρους του δικαστή έλεγχο της τηρήσεως των υποχρεώσεων που υπέχει η Κοινότητα ως συμβαλλόμενο μέρος της ως άνω συμφωνίας».

II – Το ιστορικό της διαφοράς και η αναιρεσιβαλλόμενη απόφαση

12. Οι υποθέσεις ανατρέχουν σε απόφαση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής της 7ης Απριλίου 2009¹², με την οποία αυτή χορήγησε στο Βασίλειο των Κάτω Χωρών προσωρινή άδεια παρεκκλίσεως από τις υποχρεώσεις που προβλέπονται στην οδηγία 2008/50/EK για την ποιότητα του ατμοσφαιρικού αέρα και καθαρότερο αέρα για την Ευρώπη¹³ (στο εξής: άδεια παρεκκλίσεως).

13. Με επιστολή της 18ης Μαΐου 2009, οι Vereniging Milieudefensie και Stichting Stop Luchtverontreiniging Utrecht (στο εξής: οργανώσεις προστασίας του περιβάλλοντος) υπέβαλαν ενώπιον της Επιτροπής αίτηση εσωτερικής επανεξετάσεως της άδειας παρεκκλίσεως, σύμφωνα με το άρθρο 10, παράγραφος 1, του κανονισμού Aarhus. Με την απόφασή της C(2009) 6121 της 28ης Ιουλίου 2009 (στο εξής: απόφαση περί απαραδέκτου), η Επιτροπή απέρριψε την ανωτέρω αίτηση ως अपαράδεκτη, για τον λόγο ότι η άδεια παρεκκλίσεως δεν συνιστούσε μέτρο ατομικού περιεχομένου και δεν μπορούσε συνεπώς να αποτελέσει αντικείμενο της διαδικασίας εσωτερικής επανεξετάσεως που προβλέπεται από τον κανονισμό Aarhus. Οι οργανώσεις προστασίας του περιβάλλοντος άσκησαν προσφυγή ενώπιον του Γενικού Δικαστηρίου.

14. Στην αναιρεσιβαλλόμενη απόφαση, αφού απέρριψε τον προβληθέντα από τις οργανώσεις λόγο περί χαρακτηρισμού της άδειας παρεκκλίσεως ως ατομικού μέτρου, το Γενικό Δικαστήριο έκανε δεκτή μια ένσταση ελλείψεως νομιμότητας η οποία προτάθηκε από τις εν λόγω οργανώσεις κατά του άρθρου 10, παράγραφος 1, του κανονισμού Aarhus, σε συνδυασμό με το άρθρο 2, παράγραφος 1, στοιχείο ζ', του ίδιου κανονισμού, και η οποία αντλούνταν από την ασυμβατότητα των ανωτέρω διατάξεων προς τη Σύμβαση του Aarhus. Κατά συνέπεια, κάνοντας δεκτό το αίτημα των οργανώσεων προστασίας του περιβάλλοντος, το Γενικό Δικαστήριο ακύρωσε την απόφαση περί απαραδέκτου.

15. Για τη λεπτομερή περιγραφή των πραγματικών περιστατικών και της διαδικασίας της διαφοράς παραπέμπω στην αναιρεσιβαλλόμενη απόφαση.

III – Τα αιτήματα των διαδίκων και η διαδικασία ενώπιον του Δικαστηρίου

16. Με την αίτησή του αναιρέσεως που κατατέθηκε στις 3 Σεπτεμβρίου 2012 (υπόθεση C-401/12 P), το Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης ζητεί από το Δικαστήριο να αναιρέσει την αναιρεσιβαλλόμενη απόφαση, να απορρίψει στο σύνολό της την προσφυγή και να καταδικάσει τις προσφεύγουσες εις ολόκληρον και από κοινού στα δικαστικά έξοδα.

17. Με την αίτησή του αναιρέσεως που κατατέθηκε στις 24 Αυγούστου 2012 (υπόθεση C-402/12 P), το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο ζητεί από το Δικαστήριο να αναιρέσει την αναιρεσιβαλλόμενη απόφαση, να απορρίψει επί της ουσίας την προσφυγή και να καταδικάσει τις πρωτοδικώς προσφεύγουσες στα δικαστικά έξοδα της υπό κρίση αιτήσεως αναιρέσεως.

18. Με την αίτησή της αναιρέσεως που κατατέθηκε στις 27 Αυγούστου 2012 (υπόθεση C-403/12 P), η Επιτροπή ζητεί από το Δικαστήριο να αναιρέσει την αναιρεσιβαλλόμενη απόφαση, να κρίνει την υπόθεση επί της ουσίας και να απορρίψει την προσφυγή ακυρώσεως κατά της αποφάσεως περί απαραδέκτου, καθώς και να καταδικάσει τις πρωτοδικώς προσφεύγουσες στα δικαστικά έξοδα της Επιτροπής στον πρώτο βαθμό και στο πλαίσιο της υπό κρίση αιτήσεως αναιρέσεως.

19. Οι υποθέσεις C-401/12 P, C-402/12 P και C-403/12 P ενώθηκαν προς διευκόλυνση της έγγραφης και της προφορικής διαδικασίας και προς έκδοση κοινής αποφάσεως, δυνάμει διατάξεως του Προέδρου του Δικαστηρίου της 21ης Νοεμβρίου 2012.

12 — Απόφαση C(2009) 2560 τελικό.

13 — Οδηγία του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 21ης Μαΐου 2008 (EE L 152, σ. 1).

20. Στις 25 Φεβρουαρίου 2012, οι οργανώσεις προστασίας του περιβάλλοντος κατέθεσαν υπόμνημα επί των αιτήσεων αναίρεσεως. Κατόπιν προσκλήσεως τακτοποιήσεως, την 1η Μαρτίου 2012 οι εν λόγω διάδικοι άσκησαν αντανάιρεση σύμφωνα με το άρθρο 176, παράγραφος 2, του Κανονισμού Διαδικασίας του Δικαστηρίου.

21. Το Συμβούλιο, το Κοινοβούλιο, η Επιτροπή, οι οργανώσεις προστασίας του περιβάλλοντος καθώς και η Τσεχική Κυβέρνηση¹⁴ ανέπτυξαν προφορικές παρατηρήσεις κατά την επ' ακροατηρίου συζήτηση που έλαβε χώρα στις 10 Δεκεμβρίου 2013.

IV – Επί του θεμελίου του ελέγχου νομιμότητας των κανόνων του παράγωγου δικαίου υπό το πρίσμα του διεθνούς συμβατικού δικαίου (πρώτος λόγος αναίρεσεως)

A — Επιχειρήματα των διαδίκων

22. Με τους πρώτους τους λόγους αναίρεσεως, το Συμβούλιο, το Κοινοβούλιο και η Επιτροπή υποστηρίζουν κατ' ουσίαν ότι εν προκειμένω δεν δύναται να λάβει χώρα κανένας έλεγχος κύρους του κανονισμού Aarhus, λαμβανομένης υπόψη της ελλείψεως αμέσου αποτελέσματος του άρθρου 9, παράγραφος 3, της Συμβάσεως του Aarhus, την οποία αναγνώρισε το Δικαστήριο στην απόφαση *Lesoochránárske zoskupenie*¹⁵, καθώς επίσης και του εξαιρετικού χαρακτήρα των προϋποθέσεων που έχουν καθιερωθεί στη νομολογία του Δικαστηρίου για την αποδοχή του ελέγχου νομιμότητας των πράξεων του παράγωγου δικαίου. Συνεπώς, αφιστάμενο της προσεγγίσεως που προκύπτει από την απόφαση *Lesoochránárske zoskupenie* και βασιζόμενο στη νομολογία που απορρέει από τις αποφάσεις *Fediol* κατά Επιτροπής και *Nakajima* κατά Συμβουλίου¹⁶, η οποία διανοίγει σε εξαιρετικές περιπτώσεις μια δυνατότητα ελέγχου της νομιμότητας των πράξεων του παράγωγου δικαίου, το Γενικό Δικαστήριο υπέπεσε σε πλάνη περί το δίκαιο.

23. Συναφώς, από κοινού τα αναιρεσείοντα θεωρούν ότι, εφόσον οι εξαιρέσεις πρέπει να ερμηνεύονται περιοριστικώς¹⁷, οι διατάξεις του κανονισμού Aarhus δεν πληρούν, εν πάση περιπτώσει, τις προϋποθέσεις που έχουν καθιερωθεί στη νομολογία *Fediol* κατά Επιτροπής και *Nakajima* κατά Συμβουλίου.

24. Κατά το Συμβούλιο, η απόφαση *Fediol* κατά Επιτροπής αφορά την περίπτωση κατά την οποία μια πράξη της Ένωσης παραπέμπει ρητώς σε ειδικές διατάξεις διεθνούς συμφωνίας. Ο κανονισμός Aarhus δεν εμπίπτει στην περίπτωση αυτή, δεδομένου ότι η απλή αναφορά σε διεθνή πράξη από πράξη παράγωγου δικαίου δεν αρκεί για να δικαιολογήσει ότι η δεύτερη δύναται να υπόκειται σε δικαστικό έλεγχο υπό το πρίσμα της πρώτης. Επίσης, το Γενικό Δικαστήριο δεν μπορούσε να βασιστεί στην απόφαση *Nakajima* κατά Συμβουλίου η οποία αφορούσε διαφορετική περίπτωση, στο πλαίσιο της οποίας η πράξη του δικαίου της Ένωσης επιδιώκει να εκπληρώσει μια «ειδική» υποχρέωση που απορρέει από τη διεθνή συμφωνία.

25. Το Κοινοβούλιο συμμερίζεται την ανωτέρω ανάλυση της αποφάσεως *Fediol* κατά Επιτροπής. Όσον αφορά την απόφαση *Nakajima* κατά Συμβουλίου, το Κοινοβούλιο υπογραμμίζει ότι η οικεία νομολογία έχει πολύ περιορισμένο πεδίο εφαρμογής¹⁸ και αφορά την περίπτωση κατά την οποία η Ένωση προτίθεται να «εκπληρώσει» μια «ειδική υποχρέωση». Δεν πρόκειται δηλαδή για την εν γένει συμμόρφωση της Ένωσης προς τις διεθνείς της υποχρεώσεις οσάκις αυτή διαθέτει περιθώριο

14 — Η αίτηση παρεμβάσεως της Τσεχικής Κυβερνήσεως προς υποστήριξη της Επιτροπής κατατέθηκε μετά την πάροδο της προβλεπόμενης προθεσμίας. Η παρέμβαση έγινε δεκτή μόνον ενόψει της προφορικής διαδικασίας.

15 — EU:C:2011:125.

16 — EU:C:1989:254 και EU:C:1991:186.

17 — Βλ., υπό την έννοια αυτή, την απόφαση *Chiquita Brands* κ.λπ. κατά Επιτροπής (T-19/01, EU:T:2005:31, σκέψη 117).

18 — Αυτόν της νομοθεσίας αντιντάμπινγκ, με εξαίρεση τον τομέα τον οποίο αφορούσε η απόφαση *Ιταλία* κατά Συμβουλίου (C-352/96, EU:C:1998:531), δηλαδή τους κανόνες της ΓΣΔΕ.

διακριτικής ευχέρειας ως προς τον τρόπο της συμμορφώσεως προς τις υποχρεώσεις που υπέχει με βάση συγκεκριμένη διεθνή συμφωνία¹⁹, αλλά για την εφαρμογή μιας συμφωνίας η οποία επιβάλλει στην Ένωση θετική υποχρέωση δράσεως προς ορισμένη κατεύθυνση, χωρίς να της καταλείπει κανένα περιθώριο διακριτικής ευχέρειας²⁰.

26. Από την πλευρά της, η Επιτροπή προσθέτει ότι η απόφαση Nakajima κατά Συμβουλίου έλκει την προέλευσή της από τις υποθέσεις αντιντάμπινγκ και ότι κατ' ουσίαν, στη νομολογία του Δικαστηρίου, εφαρμόστηκε σχεδόν αποκλειστικώς σε περιπτώσεις παρεμπόμπιτος ελέγχου της συμβατότητας των κανονισμών αντιντάμπινγκ της Ένωσης προς τις διατάξεις των κωδίκων αντιντάμπινγκ της ΓΣΔΕ του 1979 και του 1994. Κατά την Επιτροπή, η εν λόγω απόφαση δεν είναι δυνατόν να ερμηνευθεί ως αφορώσα όλες τις περιπτώσεις κατά τις οποίες η Ένωση θεσπίζει ένα μέτρο προκειμένου να τηρήσει τις υποχρεώσεις της στο πλαίσιο διεθνών συμβάσεων.

27. Στο υπόμνημά τους επί των αιτήσεων αναιρέσεως, οι οργανώσεις προστασίας του περιβάλλοντος ζητούν από το Δικαστήριο να «επικυρώσει την αναιρεσιβαλλόμενη απόφαση, με ή χωρίς διόρθωση των αιτιολογιών στις οποίες αυτή στηρίζεται να απορρίψει ως προς όλα τα σημεία τους τις αιτήσεις αναιρέσεως που υποβλήθηκαν από την Επιτροπή, το Συμβούλιο και το Κοινοβούλιο». Υποστηρίζουν ότι η φύση και το αντικείμενο της Συμβάσεως του Aarhus δεν παρακωλύουν τον έλεγχο κύρους και ότι οι προϋποθέσεις της αποφάσεως Fediol κατά Επιτροπής συντρέχουν εν προκειμένω, καθώς ο κανονισμός Aarhus περιέχει πολλαπλές αναφορές στη Σύμβαση αυτή.

B — Επί των αποτελεσμάτων του διεθνούς δικαίου στο δίκαιο της Ένωσης

28. Έχει ειπωθεί ότι, για να κατανοήσει και να αξιολογήσει κανείς τη στάση των εθνικών δικαστών απέναντι στις διεθνείς συμφωνίες, επιβάλλεται να διεισδύσει μέχρι τις συνταγματικές βάσεις του κράτους²¹. Η επιταγή αυτή είναι ακόμα εντονότερη στις υπό κρίση υποθέσεις, καθώς το Δικαστήριο πρέπει να προσδιορίσει τους κανόνες αναφοράς που έχουν εφαρμογή στον έλεγχο της νομιμότητας των εσωτερικών αποτελεσμάτων της Συμβάσεως του Aarhus στην έννομη τάξη της Ένωσης, μολονότι επί δεκαετίες η νομολογία για τις σχέσεις μεταξύ του διεθνούς δικαίου και του δικαίου της Ένωσης έχει συναγάγει αρχές των οποίων η εφαρμογή ενίοτε γεννά ερωτηματικά.

29. Όπως επισήμανα ήδη, φρονώ ότι το Γενικό Δικαστήριο, εφαρμόζοντας στην προκείμενη υπόθεση τη νομολογία που απορρέει από τις αποφάσεις Fediol κατά Επιτροπής και Nakajima κατά Συμβουλίου, υπέπεσε σε πλάνη περί το δίκαιο, καθώς οι αποφάσεις αυτές καθιερώνουν μια περιορισμένη εξαίρεση, η οποία έγινε δεκτή στο πλαίσιο της νομολογίας για τις συμφωνίες ΓΣΔΕ και ΠΟΕ, και όχι μια γενική προσέγγιση του ελέγχου της νομιμότητας του δικαίου της Ένωσης. Προκειμένου να τεκμηριωθεί η άποψη αυτή, είναι εντούτοις απαραίτητο να αναλυθεί η εξέλιξη της νομολογίας που αφορά τα εσωτερικά αποτελέσματα των υποχρεώσεων διεθνούς δικαίου στο δίκαιο της Ένωσης. Από την ανάλυση αυτή θα καταδειχθεί ότι, όπως ένα δέντρο, η νομολογία εξελίχθηκε, στο πέρασμα των χρόνων, ακολουθώντας πολλαπλές διακλαδώσεις, οι οποίες συνδέονται ωστόσο με έναν «κοινό κορμό» τον οποίο ενσαρκώνει η αρχή του μονισμού.

19 — Αποφάσεις Γερμανία κατά Συμβουλίου (C-280/93, EU:C:1994:367, σκέψη 111), Πορτογαλία κατά Συμβουλίου (C-149/96, EU:C:1999:574, σκέψη 51), και Van Parys (C-377/02, EU:C:2005:121, σκέψεις 39 έως 42).

20 — Απόφαση Chiquita Brands κ.λπ. κατά Επιτροπής (EU:T:2005:31, σκέψεις 125 έως 169).

21 — Pescatore, P., «L'application judiciaire des traités internationaux dans la Communauté européenne et dans ses États membres», σε *Études de droit des Communautés européennes*, Mélanges Teitgen, 1984, σ. 356.

– Ο κοινός μονιστικός κορμός

30. Γενικώς γίνεται δεκτό, αρχής γενομένης με την απόφαση *Haegeman* που εκδόθηκε το 1974²², ότι μια μονιστική προσέγγιση διέπει το άρθρο 216 ΣΛΕΕ (πρώην άρθρο 300, παράγραφος 7, ΕΚ), το οποίο ορίζει ότι «οι συμφωνίες που συνάπτει η Ένωση δεσμεύουν τα θεσμικά όργανα της Ένωσης και τα κράτη μέλη»²³, γεγονός που συνεπάγεται την «αυτόματη ενσωμάτωση»²⁴, ούτως ώστε οι διεθνείς συμφωνίες αποτελούν, ως τέτοιες, πηγές του δικαίου της Ένωσης.

31. Με την απόφαση *Kupferberg* που εκδόθηκε το 1982²⁵, το Δικαστήριο επιβεβαίωσε την ενσωμάτωση των διεθνών συμφωνιών στην κοινοτική έννομη τάξη, υπογραμμίζοντας ότι «τα αποτελέσματα που έχουν εντός της Κοινότητας οι διατάξεις μιας διεθνούς συμφωνίας δεν είναι δυνατόν να καθορίζονται χωρίς να λαμβάνεται υπόψη η διεθνής προέλευση των εν λόγω διατάξεων», και ότι «από τις αρχές του διεθνούς δικαίου προκύπτει ότι τα συμβαλλόμενα μέρη μπορούν να καθορίζουν ποια αποτελέσματα θα παράγουν οι διατάξεις της συμφωνίας στις εσωτερικές έννομες τάξεις τους». Το Δικαστήριο διευκρίνισε ότι τα όργανα που είναι αρμόδια για τη διαπραγμάτευση και τη σύναψη συμφωνιών με τρίτες χώρες είναι ελεύθερα να συμφωνήσουν με τις χώρες αυτές τα αποτελέσματα που οι διατάξεις της συμφωνίας πρέπει να παράγουν στην εσωτερική έννομη τάξη. Σε περίπτωση που το ζήτημα αυτό δεν έχει διευθετηθεί από τη συμφωνία, τότε μόνον εναπόκειται στο Δικαστήριο να το επιλύσει²⁶.

32. Κατά τη μονιστική προσέγγιση, οι συμβατικές διατάξεις παράγουν συνεπώς αποτελέσματα στην έννομη τάξη της Ένωσης, ακόμα και ελλείψει οποιασδήποτε νομοθετικής ή κανονιστικής πράξεως εκδιδόμενης προς τον σκοπό εφαρμογής τους²⁷. Όπως συνόψισε η γενική εισαγγελέας S. Rozès στην υπόθεση *Polydor*, ο κανονισμός που εγκρίνει μια διεθνή σύμβαση έχει επομένως εργαλειακή μόνον αξία²⁸. Πλούσια μεταγενέστερη νομολογία επιβεβαιώνει ότι οι διατάξεις των διεθνών συμφωνιών αποτελούν μέρος του δικαίου της Ένωσης, ακόμα και όταν οι διατάξεις αυτές δεν συνιστούν κανόνες αναφοράς ενόψει του ελέγχου της νομιμότητας του παράγωγου δικαίου²⁹.

22 — Η απόφαση *Haegeman* (181/73, EU:C:1974:41) αφορούσε τη συμφωνία συνδέσεως με την Ελληνική Δημοκρατία.

23 — Η ανάλυση αυτή δεν γίνεται ομόφωνα δεκτή στη θεωρία. Πράγματι, μολονότι ορισμένοι συγγραφείς υποστηρίζουν την αρχή του μονισμού (Pescatore, P., *Die Rechtsprechung des Europäischen Gerichtshofs zur innergemeinschaftlichen Wirkung Völkerrechtlicher Abkommen*, 1986, καθώς και «L'application judiciaire des traités internationaux [...]», όπ.π., σ. 395), άλλοι είναι υπέρμαχοι μιας δυσίτικης προσεγγίσεως (Hartley, T. C., *International Agreements and the Community Legal System*, 8 ELR, 1983, σ. 383 και 390). Υφίσταται επίσης μια ενδιάμεση ανάλυση, κατά την οποία η πρόκριση της μίας ή της άλλης προσεγγίσεως είναι ανώφελη (Everling, «The Law of the External Economic Relations of the EC», σε Hilf, M., Jacobs, G., και Petersmann, E.-U., *The European Community and GATT*, Kluwer, 1986, σ. 85 και 95).

24 — Βλ., de Burca, G., «The ECJ and the international legal order», σε *The Worlds of European Constitutionalism*, σ. 105.

25 — 104/81, EU:C:1982:362.

26 — Όπ.π. (σκέψη 17). Βλ., επίσης, την απόφαση *Demirel* (EU:C:1987:400).

27 — Βλ. Rosas, A., στον οποίο παραπέμπει ο Madsen, S.: «As far as treaties are concerned, the EU approach is basically a monist one: the treaties concluded by the Council become ipso facto par of EU law, without any need for further measures of transposition or incorporation. The decision by the Council to conclude the agreement thus makes it directly applicable»· «Invoking direct application and effect of international treaties by the European Court of Justice», *International and Comparative Law Quarterly*, τόμ. 60, αριθ. 30, σ. 737 έως 757.

28 — 270/80, EU:C:1981:286, σ. 353.

29 — Αποφάσεις *Demirel* (EU:C:1987:400), *Andersson και Wåkerås-Andersson* (C-321/97, EU:C:1999:307), και *Jacob Meijer και Eagle International Freight* (C-304/04 και C-305/04, EU:C:2005:441). Βλ., επίσης, την απόφαση *Ελλάδα κατά Επιτροπής* (30/88, EU:C:1989:422, σκέψη 13). Όσον αφορά την κοινοτικοποίηση των μικτών συμφωνιών, βλ. τις αποφάσεις *Επιτροπή κατά Γερμανίας* (C-61/94, EU:C:1996:313), και *Επιτροπή κατά Γαλλίας* (C-239/03, EU:C:2004:598). Βλ., επίσης, την απόφαση *Opel Austria κατά Συμβουλίου* (T-115/94, EU:T:1997:3).

33. Συναφώς, πρέπει να υπογραμμιστεί ότι το πρόβλημα της επικλήσεως του διεθνούς δικαίου τέθηκε ακριβώς λόγω της αρχής του μονισμού, και ιδιαιτέρως υπό το φως της αρχής του δικαίου της Ένωσης κατά την οποία οι διεθνείς συμφωνίες είναι ιεραρχικώς ανώτερες όλων των πράξεων παράγωγου δικαίου³⁰. Πράγματι, η νομολογία δέχεται ότι το άρθρο 216, παράγραφος 2, ΣΛΕΕ μπορεί να αποτελέσει το θεμέλιο για την ακύρωση διατάξεως του παράγωγου δικαίου ασύμβατης προς το διεθνές δίκαιο. Στο δίκαιο της Ένωσης, η υπεροχή αυτή δεν εκτείνεται πάντως στο πρωτογενές δίκαιο ούτε, ειδικότερα, στις γενικές αρχές και τα θεμελιώδη δικαιώματα³¹.

34. Όσον αφορά την περίπτωση του ελέγχου νομιμότητας πράξεως του δικαίου της Ένωσης υπό το πρίσμα διατάξεως διεθνούς δικαίου, στην απόφαση *International Fruit Company* κ.λπ. του 1972 το Δικαστήριο τόνισε ότι η αρμοδιότητά του για την άσκηση ελέγχου κύρους στο πλαίσιο της προδικαστικής παραπομπής εκτεινόταν στο σύνολο των λόγων ακυρότητας των πράξεων του παράγωγου δικαίου και ότι όφειλε να εξετάσει εάν το κύρος των πράξεων αυτών μπορούσε να επηρεαστεί από την αντίθεσή τους προς κανόνα του διεθνούς δικαίου³², απαιτώντας πάντως να συντρέχει ενώπιον του εθνικού δικαστή η προϋπόθεση του αμέσου αποτελέσματος.

35. Τέλος, η υπεροχή των συναπτομένων από την Ένωση διεθνών συμφωνιών έναντι των πράξεων του παράγωγου κοινοτικού δικαίου απαιτεί επίσης να συνάδει η ερμηνεία των τελευταίων, στο μέτρο του δυνατού, προς τις εν λόγω συμφωνίες³³.

36. Για τις ανάγκες της υπό κρίση υποθέσεως, είναι σημαντικό να υπογραμμιστεί ότι η μονιστική προσέγγιση, η οποία συνεπάγεται αυτόματη ενσωμάτωση των διατάξεων του διεθνούς δικαίου, συνιστά τον βασικό κανόνα που επιτρέπει την κατανόηση της σχέσεως μεταξύ του δικαίου της Ένωσης και του διεθνούς δικαίου³⁴. Ωστόσο, η στενή αυτή σχέση καθιστά απαραίτητη μια συνετή στάση εν ονόματι της αυτονομίας του δικαίου της Ένωσης, με χαρακτηριστικότερο σχετικό παράδειγμα την άρνηση του Δικαστηρίου να αναγνωρίσει στις διατάξεις των συμφωνιών ΓΣΔΕ και ΠΟΕ άμεσο αποτέλεσμα³⁵, το οποίο θα είχε επιτρέψει την επίκλησή τους.

– Πρώτη δυϊστική διακλάδωση (νομολογία ΓΣΔΕ/ΠΟΕ)

37. Μολονότι η διάκριση μεταξύ μονισμού και δυϊσμού αποτελεί απλούστευση η οποία συγκαλύπτει σημαντικές διαφορές ανάμεσα στα συστήματα που εντάσσονται στο ένα ή στο άλλο ρεύμα σκέψεως³⁶, ένα από τα χαρακτηριστικά του δυϊσμού έγκειται ωστόσο στο ότι οι διατάξεις του διεθνούς συμβατικού δικαίου δεν έχουν άμεση εφαρμογή σε εθνικό επίπεδο, διότι τα έννομα αποτελέσματά τους στην εσωτερική έννομη τάξη εξαρτώνται από εσωτερικές νομοθετικές ή κανονιστικές πράξεις που αποσκοπούν στη διασφάλιση της εφαρμογής τους (μετατροπή). Λόγω, αντιθέτως, της υπάρξεως

30 — Απόφαση *International Fruit Company* κ.λπ. (21/72 έως 24/72, EU:C:1972:115), και προτάσεις προς την ίδια κατεύθυνση του γενικού εισαγγελέα Η. Mayras. Βλ., επίσης, την απόφαση *Air Transport Association of America* κ.λπ. (EU:C:2011:864, σκέψη 50 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία). Βλ., επίσης, την απόφαση *HK Danmark* (C-335/11 και C-337/11, EU:C:2013:222, σκέψη 28).

31 — Βλ., υπό την έννοια αυτή, την απόφαση *Kadi* και *Al Barakaat International Foundation* κατά Συμβουλίου και Επιτροπής (C-402/05 P και C-415/05 P, EU:C:2008:461, σκέψη 308).

32 — EU:C:1972:115 (σκέψεις 6 και 7).

33 — Ο κανόνας της σύμφωνης ερμηνείας εξαγγέλθηκε για πρώτη φορά στην απόφαση *Interfood* (92/71, EU:C:1972:30), και επιβεβαιώθηκε από την απόφαση *Επιτροπή κατά Γερμανίας* (EU:C:1996:313, σκέψη 52). Βλ., πιο πρόσφατα, την απόφαση *HK Danmark* (EU:C:2013:222).

34 — Βλ., *de Burca*, G., ό.π., σ. 106. Ορισμένοι σχολιαστές επισήμαναν ότι η Ένωση, η οποία προέρχεται η ίδια από διεθνείς συνθήκες, δεν μπορούσε παρά να υιοθετήσει ανοιχτή στάση απέναντι στο διεθνές δίκαιο, βάσει της αρχής της «*völkerrechtsfreundliche Integration*». Βλ., για παράδειγμα, *Timmermans*, «The EU and Public International Law», *European Foreign Affairs Review*, 1999, σ. 181 έως 194.

35 — Βλ. αποφάσεις *International Fruit Company* κ.λπ. (EU:C:1972:115), καθώς και *Πορτογαλία κατά Συμβουλίου* (EU:C:1999:574). Αντιθέτως, τέτοιο αποτέλεσμα αναγνωρίζεται συχνά στις συμφωνίες συνδέσεως, στο πλαίσιο των οποίων η Ένωση εμφανίζεται σε θέση ισχύος: βλ. *Klabbers*, J., «International Law in Community Law, The Law and Politics of Direct Effect», *Yearbook of European Law*, 2001, 21 (1), σ. 263 έως 298. Ο *Klabbers*, J., επισημαίνει επίσης, σχετικά με τις συμφωνίες που συνάπτονται στο πλαίσιο του Συμβουλίου της Ευρώπης, την εφαρμογή μιας ρήτρας «αποσυνδέσεως» («*disconnection clause*»), δυνάμει της οποίας τα συμβαλλόμενα κράτη, μολονότι υποχρεούνται να τηρούν τη διεθνή συνθήκη, οφείλουν, στις σχέσεις τους με την Ένωση, να εξασφαλίζουν ότι κατισχύει το δίκαιο της Ένωσης. Βλ. *Economides*, C., «La clause de déconnexion en faveur du droit communautaire, une pratique critiquable», *Revue générale de droit international public*, 2006, σ. 273 έως 302.

36 — *Waelbroeck*, M., «Enforceability of the EEC-EFTA Free Trade Agreements: A Reply», *European Law Review*, 1978, σ. 27 και 28.

διεθνούς πηγής δικαίου, η ερμηνεία των εσωτερικών αυτών διατάξεων διέπεται από την αρχή της «*treaty friendly interpretation*», προκειμένου να αποφεύγονται, κατά το δυνατόν, οι ενδεχόμενες συγκρούσεις μεταξύ της εθνικής διατάξεως και μιας συμβατικής υποχρέωσης. Αυτή την προσέγγιση εφάρμοσε κατ' ουσίαν το Δικαστήριο στη νομολογία του σχετικά με τις συμφωνίες ΓΣΔΕ και ΠΟΕ³⁷, χωρίς εντούτοις να παραδεχτεί ότι απέστη του μονισμού ως θεμελιώδους αρχής.

38. Έτσι, ανταποκρινόμενο στην παρότρυνση του γενικού εισαγγελέα H. Mayras, ο οποίος είχε εκφραστεί υπέρ της συνοχής μεταξύ των διεθνών συμφωνιών και των πράξεων των θεσμικών οργάνων της Ένωσης, το Δικαστήριο έκρινε, στην υπόθεση *International Fruit Company* κ.λπ., ότι το κύρος των εν λόγω πράξεων μπορεί να εκτιμηθεί «υπό το φως μιας διατάξεως διεθνούς δικαίου, εφόσον η διάταξη αυτή δεσμεύει την Κοινότητα και είναι ικανή να θεμελιώσει για τους υπηκόους των κρατών μελών της το δικαίωμα να την επικαλεστούν ενώπιον των δικαστηρίων»³⁸. Στη συγκεκριμένη υπόθεση, το Δικαστήριο έκρινε ωστόσο ότι το άρθρο XI της συμφωνίας ΓΣΔΕ δεν παρήγγε τέτοιο αποτέλεσμα.

39. Η κατ' αυτόν τον τρόπο υιοθετηθείσα νομολογία επιβεβαιώνει την ειδική φύση των Συμφωνιών ΓΣΔΕ και ΠΟΕ³⁹, η οποία οφείλεται, αφενός, στο γεγονός ότι οι συμφωνίες αυτές θεμελιώνονται στην αρχή των διαπραγματεύσεων «βάσει της αμοιβαιότητας και των αμοιβαίων πλεονεκτημάτων» και, αφετέρου, στη θέση της Κοινότητας κατά τον χρόνο της συνάψεώς τους⁴⁰.

40. Πράγματι, δεν αμφισβητείται ότι οι Συμφωνίες του ΠΟΕ δεν περιλαμβάνουν καμία αναφορά στο καθεστώς των ίδιων συμφωνιών στην εσωτερική έννομη τάξη των συμβαλλομένων κρατών. Εν αντιθέσει προς όσα ισχύουν στο δίκαιο της Ένωσης κατόπιν της επί της αρχής εξαγγελίας που περιέχεται στην απόφαση *Van Gend en Loos*, οι Συμφωνίες ΓΣΔΕ και ΠΟΕ δεν δημιούργησαν μια νέα έννομη τάξη περιλαμβάνουσα τα συμβαλλόμενα μέρη ή τα κράτη μέλη και τους πολίτες τους⁴¹. Συνεπώς, το σύστημα των Συμφωνιών του ΠΟΕ αναγνωρίζει δικαιώματα στους ιδιώτες μόνο μέσω των λύσεων που υιοθετούνται από τα μέλη του ΠΟΕ και ουδόλως υποχρεώνει τα εθνικά δικαστήρια να μην εφαρμόζουν διάταξη αντίθετη προς τους κανόνες του ΠΟΕ⁴².

41. Όσον αφορά τη ΓΣΔΕ, το Δικαστήριο επισήμανε σαφώς ότι η εν λόγω Συμφωνία δεν μπορεί να αποτελέσει αντικείμενο επικλήσεως από ιδιώτη ενώπιον των δικαστηρίων της Κοινότητας προς τον σκοπό αμφισβήτησεως του κύρους ενός κοινοτικού μέτρου⁴³. Η ΓΣΔΕ χαρακτηριζόταν από την ευελιξία των διατάξεών της, λόγω του μη δεσμευτικού οικείου συστήματος επιλύσεως διαφορών, καθώς και από τη δυνατότητα απαλλαγής των μερών από τις υποχρεώσεις της Συμφωνίας σε περίπτωση προκλήσεως ή κινδύνου προκλήσεως βλάβης εξαιτίας των συνομολογηθεισών στο πλαίσιο της ΓΣΔΕ δεσμεύσεων.

42. Όσον αφορά τις Συμφωνίες του ΠΟΕ, το Δικαστήριο διευκρίνισε, καταρχάς, ότι οι Συμφωνίες αυτές δεν προσδιορίζουν τα νομικά μέσα που είναι κατάλληλα για τη διασφάλιση της καλόπιστης εφαρμογής τους στην εσωτερική έννομη τάξη των μελών του ΠΟΕ⁴⁴. Το Δικαστήριο υπογράμμισε ότι το οικείο σύστημα επιλύσεως διαφορών παραχωρούσε σημαντική θέση στη διαπραγμάτευση μεταξύ των μερών. Τούτο θα επέτρεπε συνεπώς σε ένα μέλος που έλαβε ασύμβατα προς τους κανόνες του ΠΟΕ μέτρα να καταφύγει σε παροχή αμοιβαίου ανταλλάγματος αντί για την ανάκληση των επίμαχων μέτρων. Τυχόν ακύρωση μέτρου αντίθετου προς τις απορρέουσες από τις Συμφωνίες του ΠΟΕ

37 — Βλ., επίσης, τις προτάσεις του γενικού εισαγγελέα D. Ruiz-Jarabo Colomer στην υπόθεση *Merck Genericos — Productos Farmacéuticos* (C-431/05, EU:C:2007:48, σημεία 76 έως 79) σχετικά με τον δίδυμο.

38 — EU:C:1972:115.

39 — Σχετικά με την έλλειψη αμέσου αποτελέσματος των εν λόγω συμφωνιών, βλ. Kokott, J., «*International law — a neglected “integral” part*», σε *De Rome à Lisbonne: les juridictions de l'Union européenne à la croisée des chemins*, Bruylant, 2013.

40 — Απόφαση *International Fruit Company* κ.λπ. (EU:C:1972:115, σκέψη 21). Στην ίδια απόφαση το Δικαστήριο δέχτηκε, επιπλέον, ότι η Κοινότητα διαδέχθηκε, σε μεγάλο βαθμό, τα κράτη μέλη στα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις τους δυνάμει της ΓΣΔΕ.

41 — Βλ. τη θέση της ειδικής ομάδας του ΠΟΕ: Sections US-301-310 of the Trade Act of 1974 WT/DS 152/R, 1999 § 7.72.

42 — Βλ., για το ζήτημα αυτό, Slotboom, M., «*A comparison of WTO and EC law*», Cameron, Μάιος 2006, σ. 65.

43 — Απόφαση *International Fruit Company* κ.λπ. (EU:C:1972:115).

44 — Απόφαση *Πορτογαλία κατά Συμβουλίου* (EU:C:1999:574, σκέψη 41).

υποχρεώσεις θα ισοδυναμούσε με αποστέρηση των νομοθετικών ή εκτελεστικών οργάνων των συμβαλλομένων μερών από τη δυνατότητα να εξεύρουν λύσεις κατόπιν διαπραγματεύσεων. Το Δικαστήριο βασίστηκε επίσης σε σκέψεις περί αμοιβαιότητας, οι οποίες συνδέονταν με την άρνηση των εμπορικών εταιρών της Κοινότητας να υπαχθούν σε έλεγχο νομιμότητας του εσωτερικού τους δικαίου βάσει των Συμφωνιών του ΠΟΕ⁴⁵.

43. Το Δικαστήριο υπήρξε αυστηρό στην προσέγγισή του, αποκλείοντας για τους ιδιώτες τη δυνατότητα επικλήσεως της παραβιάσεως των κανόνων του ΠΟΕ στο πλαίσιο αγωγής αποζημιώσεως, ακόμα και στην περίπτωση κατά την οποία η αμφισβητούμενη πράξη έχει αποδοκιμαστεί από τον φορέα επιλύσεως διαφορών του ΠΟΕ⁴⁶. Η νομολογία αυτή συνεπάγεται επίσης ότι τον έλεγχο της νομιμότητας δεν δύναται να ζητήσουν ούτε οι ίδιοι οι προνομιούχοι προσφεύγοντες⁴⁷. Η εν λόγω προσέγγιση δεν εμπόδισε ωστόσο το Δικαστήριο να διαπιστώσει παράβαση οφειλόμενη στη μη τήρηση διατάξεων της ΓΣΔΕ⁴⁸.

44. Εντούτοις, όλα τα παραπάνω δεν θέτουν υπό αμφισβήτηση τον θεμελιώδη κανόνα κατά τον οποίο η ΓΣΔΕ και οι Συμφωνίες του ΠΟΕ αποτελούν μέρος του κοινοτικού δικαίου και δεσμεύουν επομένως καταρχήν την Κοινότητα⁴⁹. Έτσι, κατά το Δικαστήριο, οι κανόνες του ΠΟΕ (εν προκειμένω οι Συμφωνίες ΔΠΠΤΕ) συνιστούν, ως αναπόσπαστο μέρος της κοινοτικής έννομης τάξεως, κανόνες αναφοράς κατά την ερμηνεία των πράξεων του δικαίου της Ένωσης⁵⁰.

– Περαιτέρω υποδιαίρεση της πρώτης διακλαδώσεως (νομολογία απορρέουσα από τις αποφάσεις Fediol κατά Επιτροπής και Nakajima κατά Συμβουλίου)

45. Λαμβανομένου υπόψη του περιοριστικού χαρακτήρα της γενικής νομολογίας που αφορά τα αποτελέσματα των Συμφωνιών ΓΣΔΕ και ΠΟΕ, το Δικαστήριο καθιέρωσε μια εξαίρεση⁵¹, γνωστή και υπό την ονομασία «αρχή της εκπληρώσεως»⁵², δυνάμει της οποίας τα κοινοτικά δικαστήρια δύναται να ελέγξουν τη νομιμότητα πράξεως παράγωγου δικαίου υπό το φως των κανόνων του ΠΟΕ, μεταξύ των οποίων και της ΓΣΔΕ, όταν «πρόθεση της Κοινότητας ήταν να εκπληρώσει μια ειδική υποχρέωση που αναλήφθηκε στο πλαίσιο του ΠΟΕ ή στην περίπτωση που η κοινοτική πράξη ρητώς παραπέμπει σε συγκεκριμένες διατάξεις των συμφωνιών ΠΟΕ»⁵³.

46. Στην υπόθεση Fediol κατά Επιτροπής, η προσφεύγουσα αμφισβητούσε τη νομιμότητα της αποφάσεως της Επιτροπής με την οποία είχε απορριφθεί καταγγελία της που αποσκοπούσε στην έναρξη διαδικασίας ελέγχου κατά εμπορικών πρακτικών της Αργεντινής. Προς τούτο, η προσφεύγουσα στηριζόταν στον κανονισμό (ΕΟΚ) 2641/84 του Συμβουλίου, της 17ης Σεπτεμβρίου

45 — Όπ.π. (σκέψεις 44 και 45).

46 — Αποφάσεις Biret International κατά Συμβουλίου (C-93/02 P, EU:C:2003:517), και FIAMM κ.λπ. κατά Συμβουλίου και Επιτροπής (EU:C:2008:476). Σχετικά με την επίκληση του δικαίου του ΠΟΕ, βλ. τις προτάσεις του γενικού εισαγγελέα Μ. Poiares Maduro στην υπόθεση FIAMM κ.λπ. κατά Συμβουλίου και Επιτροπής (EU:C:2008:98).

47 — Απόφαση Γερμανία κατά Συμβουλίου (EU:C:1994:367, σκέψη 109), η οποία επιβεβαιώθηκε από την απόφαση Πορτογαλία κατά Συμβουλίου (EU:C:1999:574) (το Δικαστήριο έκρινε ότι «οι ιδιαιτερότητες της Γενικής Συμφωνίας, τις οποίες επισήμανε το Δικαστήριο για να καταλήξει ότι ένας ιδιώτης υπήκοος κράτους μέλους της Κοινότητας δεν μπορεί να στηριχθεί επ' αυτών και να αμφισβητήσει τη νομιμότητα κοινοτικής πράξεως, δεν επιτρέπουν επίσης στο Δικαστήριο να λάβει υπόψη του τις διατάξεις της Γενικής Συμφωνίας προκειμένου να εκτιμήσει τη νομιμότητα ενός κανονισμού στο πλαίσιο προσφυγής που ασκήθηκε από κράτος μέλος δυνάμει του άρθρου 173, εδάφιο πρώτο, της Συνθήκης»).

48 — Βλ. απόφαση Επιτροπή κατά Γερμανίας (EU:C:1996:313).

49 — Βλ., υπό την έννοια αυτή, τις προτάσεις της γενικής εισαγγελέα J. Kokott στην υπόθεση Intertanko κ.λπ. (EU:C:2007:689, σημεία 73 και 74). Η γενική εισαγγελέας αναφέρεται στις αποφάσεις Fediol κατά Επιτροπής (EU:C:1989:254, σκέψεις 19 επ.), Nakajima κατά Συμβουλίου (EU:C:1991:186, σκέψη 31), Πορτογαλία κατά Συμβουλίου (EU:C:1999:574, σκέψη 49), Biret International κατά Συμβουλίου (EU:C:2003:517, σκέψη 53), και Van Parys (EU:C:2005:121, σκέψη 40).

50 — Αποφάσεις Hermès (C-53/96, EU:C:1998:292, σκέψη 35), και Dior κ.λπ. (C-300/98 και C-392/98, EU:C:2000:688).

51 — Bourgeois, J., «The European Court of Justice and the WTO», σε *Towards a Common Law of International Trade*, Weiler, OUP, 2000, σ. 103.

52 — Eeckhout, P., *External Relations of the European Union*, OUP, 2004, σ. 316.

53 — Απόφαση Πορτογαλία κατά Συμβουλίου (EU:C:1999:574, σκέψη 49)· βλ., επίσης, αποφάσεις Ιταλία κατά Συμβουλίου (EU:C:1998:531, σκέψη 19), και Γερμανία κατά Συμβουλίου (EU:C:1994:367, σκέψη 111).

1984, για την ενίσχυση της κοινής εμπορικής πολιτικής, ιδίως στον τομέα της άμυνας κατά των αθέμιτων εμπορικών πρακτικών⁵⁴, και προσέθετε ότι οι επίμαχες πρακτικές αντέβαιναν επίσης και σε σειρά διατάξεων της ΓΣΔΕ⁵⁵. Στην υπόθεση Nakajima κατά Συμβουλίου, η προσφεύγουσα επικαλέστηκε, βάσει του άρθρου 184 της Συνθήκης ΕΟΚ, την αδυναμία εφαρμογής διατάξεων ενός κανονισμού αντιντάμπινγκ, ισχυριζόμενη, μεταξύ άλλων, ότι ο κανονισμός αυτός ήταν αντίθετος προς ορισμένες διατάξεις του κώδικα αντιντάμπινγκ της ΓΣΔΕ.

47. Όπως προκύπτει από την απόφαση Van Parys⁵⁶, οι εν λόγω αποφάσεις συνιστούν τις δύο μοναδικές εξαιρέσεις στον γενικό κανόνα, εξαιρέσεις που αποτελούν ίδιον του τομέα των Συμφωνιών ΓΣΔΕ και ΠΟΕ, λαμβανομένης υπόψη της φύσεως και της οικονομίας των Συμφωνιών αυτών οι οποίες θεμελιώνονται στις αρχές των διαπραγματεύσεων και της αμοιβαιότητας, καθώς και της ανάγκης διασφάλισης του περιθωρίου διακριτικής ευχέρειας των θεσμικών οργάνων της Ένωσης.

48. Ο πρώτος λόγος των υπό κρίση αιτήσεων αναιρέσεως πρέπει να αναλυθεί υπό το φως όλων των προεκτεθέντων.

Γ — Επί της αναιρεσιβαλλομένης απόφασεως

49. Σημειώνω, καταρχάς, ότι ο συλλογισμός του Γενικού Δικαστηρίου ο οποίος περιλαμβάνεται στις σκέψεις 55 έως 57 της αναιρεσιβαλλομένης αποφάσεως στηρίζεται κυρίως σε μία εκ των εξαιρέσεων που αναπτύχθηκαν στο πλαίσιο των Συμφωνιών ΓΣΔΕ και του ΠΟΕ, δηλαδή στη νομολογία Nakajima κατά Συμβουλίου, ενώ η μνεία της αποφάσεως Fediol κατά Επιτροπής είναι μόνον επικουρική, αν δεν οφείλεται σε συντακτικούς απλώς λόγους⁵⁷. Πράγματι, φρονώ ότι στη σκέψη 58 της αναιρεσιβαλλομένης αποφάσεως παρατίθεται η αιτιολογία της διαπιστώσεως που περιέχεται στην πρώτη φράση της σκέψεως αυτής, κατά την οποία ο κανονισμός Aarhus θεσπίστηκε προς εκπλήρωση των υποχρεώσεων της Ένωσης που απορρέουν από το άρθρο 9, παράγραφος 3, της Συμβάσεως του Aarhus.

50. Κατά συνέπεια, ενώπιον της αρνήσεως του Δικαστηρίου, στην απόφαση Lesoochranárske zoskupenie (EU:C:2011:125), να αναγνωρίσει οποιοδήποτε άμεσο αποτέλεσμα στο άρθρο 9, παράγραφος 3, της Συμβάσεως του Aarhus, και καθώς η άρνηση αυτή απέκλειε προφανώς κάθε δυνατότητα ελέγχου της νομιμότητας του παράγωγου δικαίου σε σχέση με συμβατική διάταξη, το Γενικό Δικαστήριο επέλεξε να εφαρμόσει εξαίρεση σχετική με την «εφαρμογή» διεθνούς συμφωνίας, η οποία θεμελιώνεται στην απόφαση Nakajima κατά Συμβουλίου.

51. Ως εκ τούτου, το Γενικό Δικαστήριο υπέπεσε, κατά τη γνώμη μου, σε πλάνη περί το δίκαιο, η οποία εκδηλώνεται σε δύο επίπεδα.

52. Σε πρώτο επίπεδο, η εν λόγω πλάνη συνίσταται στην αναγνώριση γενικής εμπέλειας σε μια νομολογία η οποία αφορά τις Συμφωνίες ΓΣΔΕ και ΠΟΕ. Η πλάνη έγκειται, δηλαδή, στη μεταφορά μιας νομολογίας που αφορά ειδικές συμφωνίες, οι οποίες χαρακτηρίζονται, όπως συνάγεται από τις ανωτέρω παρατηρήσεις, από ίδια λογική και σύστημα δικαίου, σε έναν θεμελιωδώς διακριτό τομέα,

54 — ΕΕ L 252, σ. 1.

55 — Είναι σημαντικό να διευκρινιστεί ότι, στο πλαίσιο της αποφάσεως Fediol κατά Επιτροπής, αντικείμενο επικλήσεως δεν ήταν η συμφωνία αυτή καθαυτήν, αλλά η κοινοτική πράξη που χρησιμεύει ως ενδιάμεσος μεταξύ του δικαίου της Ένωσης και του διεθνούς δικαίου.

56 — EU:C:2005:121 (σκέψεις 39 και 40).

57 — Στη σκέψη 54 της αναιρεσιβαλλομένης αποφάσεως περιέχεται γενική αναφορά στην απόφαση Fediol κατά Επιτροπής, ενώ ακολούθως, στη σκέψη 58 της αναιρεσιβαλλομένης αποφάσεως, το Γενικό Δικαστήριο μνημονεύει μόνο μία ρητή αναφορά της αιτιολογικής σκέψεως 18 του κανονισμού Aarhus στο άρθρο 9, παράγραφος 3, της Συμβάσεως του Aarhus.

ήτοι εκείνον της Συμβάσεως του Aarhus, ενόψει της ασκήσεως ελέγχου νομιμότητας του παράγωγου δικαίου της Ένωσης υπό το πρίσμα της Συμβάσεως αυτής. Εντούτοις, κατά τη γνώμη μου, αποκλείεται η εφαρμογή του συλλογισμού στον οποίο στηρίχθηκε η εν λόγω νομολογία σε άλλους τομείς του δικαίου⁵⁸.

53. Το Δικαστήριο είχε ήδη την ευκαιρία να αναδείξει την ειδική φύση των κανόνων που έχουν εφαρμογή στο πλαίσιο των Συμφωνιών ΓΣΔΕ και ΠΟΕ σε σχέση με εκείνους που απορρέουν από άλλες διεθνείς συμβάσεις, όπως η Σύμβαση για την πρόληψη της ρύπανσης από πλοία⁵⁹ και η Σύμβαση για τη βιοποικιλότητα⁶⁰, προκειμένου να συναγάγει από τη φύση αυτή την αδυναμία μεταφοράς των εν λόγω κανόνων εκτός του πλαισίου τους. Έτσι, το Δικαστήριο διευκρίνισε ότι ο αποκλεισμός του ελέγχου της νομιμότητας κοινοτικής πράξεως υπό το πρίσμα των Συμφωνιών ΠΟΕ/ΔΠΠΤΕ/ΤΕΕ δεν μπορεί να εφαρμοστεί επί συμβάσεως η οποία, εν αντιθέσει προς τη Συμφωνία ΠΟΕ, δεν θεμελιώνεται αυστηρά στην αρχή της αμοιβαιότητας και των αμοιβαίων πλεονεκτημάτων⁶¹.

54. Συναφώς, σε δεύτερο επίπεδο, το Γενικό Δικαστήριο επιχείρησε εσφαλμένως να δικαιολογήσει τον έλεγχο νομιμότητας με βάση μια εξαίρεση που καθιερώθηκε από την απόφαση Nakajima κατά Συμβουλίου, μολοντί η απόφαση αυτή συνιστά εσωτερική διακλάδωση της νομολογίας σχετικά με τις Συμφωνίες ΓΣΔΕ και ΠΟΕ, που προσιδιάζει στον συγκεκριμένο νομικό τομέα.

55. Ειδικότερα, όπως υπενθύμισε το Γενικό Δικαστήριο στην απόφαση Chiquita Brands κ.λπ. κατά Επιτροπής, ο κανόνας που απορρέει από την απόφαση Nakajima κατά Συμβουλίου επιδιώκει, κατ' εξαίρεση, να επιτρέψει στον ιδιώτη να επικαλεστεί παρεμπιπτόντως την παραβίαση από την Κοινότητα ή τα θεσμικά της όργανα των κανόνων της ΓΣΔΕ ή των Συμφωνιών του ΠΟΕ. Ως εξαίρεση στην αρχή κατά την οποία οι ιδιώτες δεν μπορούν να επικαλεστούν απευθείας τις διατάξεις των Συμφωνιών του ΠΟΕ ενώπιον του κοινοτικού δικαστή, ο κανόνας αυτός ερμηνεύεται περιοριστικώς⁶². Φρονώ ότι μια τέτοια οριοθέτηση της εμβέλειας του εν λόγω κανόνα αποκλείει κάθε δυνατότητα επικλήσεώς του εκτός του πεδίου των κανόνων των Συμφωνιών ΓΣΔΕ και ΠΟΕ. Επομένως, δεν χρειάζεται καν να εξεταστεί η ορθή εφαρμογή των εν λόγω εξαιρέσεων στην προκειμένη περίπτωση.

56. Κατά συνέπεια, προτείνω να γίνει δεκτός ο πρώτος λόγος των αιτήσεων αναιρέσεως και να αναιρεθεί η αναιρεσιβαλλόμενη απόφαση, καθόσον δέχτηκε τον δεύτερο λόγο που προβλήθηκε πρωτοδίκως και προέβη στον έλεγχο νομιμότητας με βάση τη νομολογία που απορρέει από τις αποφάσεις Fediol κατά Επιτροπής και Nakajima κατά Συμβουλίου.

57. Για τους λόγους που εκτίθενται στη συνέχεια και που δεν κατέστη δυνατόν να συζητηθούν μεταξύ των διαδίκων, φρονώ ότι η υπόθεση δεν είναι ώριμη προς εκδίκαση κατά την έννοια του άρθρου 61, πρώτο εδάφιο, του Οργανισμού του Δικαστηρίου, αλλά θα πρέπει να αναπεμφθεί ενώπιον του Γενικού Δικαστηρίου. Αντιθέτως, σε περίπτωση που το Δικαστήριο αποφασίσει να κρίνει την προκείμενη υπόθεση με βάση την απόφαση Intertanko κ.λπ. (EU:C:2008:312), στην οποία στηρίζονται οι αιτήσεις αναιρέσεως, δεν θα είναι πλέον απαραίτητη η αναπομπή της υποθέσεως.

58 — Βλ. απόφαση Πορτογαλία κατά Συμβουλίου (EU:C:1999:574).

59 — Βλ. απόφαση Intertanko κ.λπ. (EU:C:2008:312, σκέψη 48).

60 — Βλ. απόφαση Biotech» (EU:C:2001:523, σκέψη 53).

61 — Όπ.π. (σκέψη 53).

62 — EU:T:2005:31 (σκέψη 117).

V – Επί της εναλλακτικής λύσεως ενόψει του ελέγχου νομιμότητας — αιτιολόγηση της αναπομπής της υποθέσεως ενώπιον του Γενικού Δικαστηρίου

A — *Επί της απευθείας επικλήσεως των συμβατικών κανόνων ενόψει του ελέγχου νομιμότητας του παράγωγου δικαίου της Ένωσης*

1. Επί του «αμέσου αποτελέσματος» ως κριτηρίου του ελέγχου νομιμότητας

58. Δεν αμφισβητείται ότι το κύρος πράξεως της Ένωσης επηρεάζεται ενδεχομένως από την ασυμβατότητα της πράξεως αυτής προς κανόνες του διεθνούς δικαίου⁶³. Στην κλασική νομολογία του, το Δικαστήριο διερευνά συνεπώς αυτού του είδους την ασυμβατότητα κινούμενο κατά διαδοχικά στάδια. Ειδικότερα, η Ένωση πρέπει καταρχάς να δεσμεύεται από τους εν λόγω κανόνες⁶⁴. Έπειτα, το Δικαστήριο δύναται να προβεί στον έλεγχο του κύρους πράξεως του δικαίου της Ένωσης υπό το πρίσμα μιας διεθνούς συμφωνίας μόνον όταν ο έλεγχος αυτός δεν προσκρούει στη φύση και την οικονομία της εν λόγω συμφωνίας⁶⁵. Τέλος, σε περίπτωση που η φύση και η οικονομία⁶⁶ της σχετικής συμφωνίας επιτρέπουν τον έλεγχο του κύρους της πράξεως του δικαίου της Ένωσης υπό το πρίσμα των διατάξεων της συμφωνίας αυτής, απαιτείται επιπλέον οι διατάξεις της εν λόγω συμφωνίας, των οποίων γίνεται επίκληση προς τον σκοπό της εξετάσεως του κύρους της οικείας πράξεως του δικαίου της Ένωσης, να μην περιέχουν, από την άποψη του περιεχομένου τους, αιρέσεις και να είναι αρκούντως ακριβείς, να έχουν δηλαδή άμεσο αποτέλεσμα⁶⁷.

59. Η προϋπόθεση του αμέσου αποτελέσματος συντρέχει όταν η διάταξη της οποίας γίνεται επίκληση συνεπάγεται σαφή και συγκεκριμένη υποχρέωση, που δεν εξαρτάται ως προς την εφαρμογή ή τα αποτελέσματά της από τη θέσπιση οποιασδήποτε μεταγενέστερης πράξεως⁶⁸.

60. Ωστόσο, στο παρόν στάδιο εξελίξεως του δικαίου της Ένωσης, είναι δύσκολο να υποστηριχθεί ότι υφίσταται μία και μοναδική ομοιόμορφη προσέγγιση στο θέμα του ελέγχου νομιμότητας του παράγωγου δικαίου υπό το πρίσμα πράξεων του συμβατικού δικαίου. Πράγματι, η σχετική νομολογία δεν συνιστά πλέον εδραιωμένο σύνολο, αλλά χαρακτηρίζεται, αντιθέτως, από ορισμένη ποικιλομορφία η οποία συνορεύει ενίοτε με την έλλειψη συνοχής.

61. Καταρχάς, όσον αφορά την ίδια την αναγνώριση του αμέσου αποτελέσματος διατάξεων μιας διεθνούς συμφωνίας, ο δικαστής της Ένωσης επιδεικνύει προφανή ευελιξία σχετικά με την απευθείας επίκληση των συμφωνιών με τρίτα κράτη, ιδίως των συμφωνιών συνδέσεως⁶⁹. Η προσέγγιση αυτή επιτρέπει στους ιδιώτες να επικαλούνται ενώπιον των δικαστηρίων τις σχετικές διατάξεις, εφόσον μια διεθνής σύμβαση ενδέχεται να επηρεάσει άμεσα την κατάσταση τους⁷⁰. Αντιθέτως, όπως επισήμανα

63 — Βλ. απόφαση *Air Transport Association of America* κ.λπ. (EU:C:2011:864, σκέψη 51).

64 — Όπ.π. (σκέψη 7), και απόφαση *Intertanko* κ.λπ. (EU:C:2008:312, σκέψη 44).

65 — Απόφαση *FIAMM* κ.λπ. κατά Συμβουλίου και Επιτροπής (EU:C:2008:476, σκέψη 110).

66 — Στην απόφαση *Demirel* (EU:C:1987:400), το Δικαστήριο αναφέρεται στο «αντικείμενο και τη φύση της συμφωνίας» (σκέψη 14).

67 — Βλ., μεταξύ άλλων, αποφάσεις *Kupferberg* (EU:C:1982:362, σκέψη 22)· *IATA και ELFAA* (EU:C:2006:10, σκέψη 39), και *Intertanko* κ.λπ. (EU:C:2008:312, σκέψη 45).

68 — Βλ. απόφαση *Demirel* (EU:C:1987:400, σκέψη 14), και τις προτάσεις του γενικού εισαγγελέα M. Darmon στην ίδια υπόθεση (EU:C:1987:232, σημείο 18)· βλ., επίσης, την απόφαση *Rêcheurs de l'étang de Berre* (C-213/03, EU:C:2004:46, σκέψη 39).

69 — Βλ. απόφαση *Demirel* (EU:C:1987:400, σκέψη 14). Για τις συμφωνίες συνδέσεως, βλ. τις αποφάσεις *Pokrzeptowicz-Meyer* (C-162/00, EU:C:2002:57), *Deutscher Handballbund* (C-438/00, EU:C:2003:255), και *Simutenkov* (C-265/03, EU:C:2005:213), στις οποίες το Δικαστήριο αναφέρθηκε στην αρχή της απαγορεύσεως των διακρίσεων, προκειμένου να θεμελιώσει τη δυνατότητα επικλήσεως της συμβατικής διατάξεως. Βλ., επίσης, σχόλιο του Jacobs, F., «The Internal Legal Effects of EU's agreements», σε *A constitutional order of States? Essays in EU Law in honour of A. Dashwood*, σ. 535. Βλ., επίσης, απόφαση *Toprak και Oguz* (C-300/09 και C-301/09, EU:C:2010:756).

70 — Βλ., εξ αντιδιαστολής, απόφαση Ιωάννης Κατσιβάρδας — Νικόλαος Τσίτσικας (C-160/09, EU:C:2010:293, σκέψη 45).

ήδη, στον ειδικό τομέα των Συμφωνιών του ΠΟΕ και των Συμφωνιών ΔΠΙΤΕ και ΤΕΕ, οι οποίες χαρακτηρίζονται από την ειδική τους φύση και οικονομία, οι διατάξεις των εν λόγω Συμφωνιών δεν συγκαταλέγονται μεταξύ των κανόνων υπό το πρίσμα των οποίων το Δικαστήριο ελέγχει τη νομιμότητα των πράξεων των κοινοτικών θεσμικών οργάνων⁷¹.

62. Η ανωτέρω «κλασική» προσέγγιση πρέπει να αντιπαρατεθεί με την πραγματικότητα, η οποία αποκαλύπτει έντονη ποικιλομορφία μεταξύ των συμφωνιών των οποίων είναι συμβαλλόμενο μέρος η Ένωση, γεγονός που συνεπάγεται ποικιλομορφία και των αποτελεσμάτων τα οποία παράγουν οι συμφωνίες αυτές στο δίκαιο της Ένωσης. Πράγματι, δεν αμφισβητείται ότι μια συμφωνία εμπορικής συνεργασίας δεν δύναται να παράγει, στο εσωτερικό της ενωσιακής έννομης τάξεως, αποτελέσματα συγκρίσιμα με εκείνα μιας πολυμερούς συμβάσεως η οποία ιδρύει καθεστώς γενικής εμβέλειας που περιλαμβάνει φιλόδοξους «πολιτικούς» σκοπούς, όπως συμβαίνει συχνά ιδίως στους τομείς της προστασίας του περιβάλλοντος και του δικαίου των μεταφορών⁷². Επιπλέον, οι συμβάσεις συνδέσεως και εταιρικής σχέσεως εμφανίζουν σημαντική ιδιαιτερότητα όταν καθιερώνουν την προσέγγιση μεταξύ των αρχών των θεμελιωδών ελευθεριών⁷³.

63. Όσον αφορά τον έλεγχο νομιμότητας, μολονότι αληθεύει ότι το Δικαστήριο προβαίνει ενίοτε σε έλεγχο υπό το πρίσμα διατάξεων του συμβατικού δικαίου, χωρίς ωστόσο να δίνει εμπειριστατωμένη σχετική αιτιολόγηση, όπως συνέβη στην απόφαση που εκδόθηκε επί της υποθέσεως IATA και ELFAA⁷⁴, άλλοτε το Δικαστήριο υιοθετεί αυστηρότερη προσέγγιση, όπως αυτή που ακολούθησε στην υπόθεση Intertanko κ.λπ.

64. Στις προτάσεις της στην τελευταία αυτή υπόθεση, η γενική εισαγγελέας J. Kokott τόνισε ότι η Σύμβαση για το δίκαιο της θάλασσας μπορεί να αποτελέσει «κριτήριο ελέγχου» ενόψει της εκτιμήσεως της νομιμότητας πράξεων του παράγωγου δικαίου⁷⁵. Εντούτοις, το Δικαστήριο δεν ακολούθησε τον προταθέντα από τη γενική εισαγγελέα συλλογισμό, αλλά βασίστηκε στην απουσία κανόνων ικανών να εφαρμόζονται ευθέως και άμεσα στους ιδιώτες και να απονέμουν στους τελευταίους δικαιώματα και ελευθερίες που μπορούν να τύχουν επικλήσεως έναντι των κρατών⁷⁶.

65. Η λύση που υιοθετήθηκε συνεπώς στην υπόθεση Intertanko κ.λπ. προκάλεσε προβληματισμούς, καθώς βρίσκεται σε ρήξη με μια προγενέστερη απόφαση, η οποία εκδόθηκε στην υπόθεση Roulsen και Diva Navigation⁷⁷ και στην οποία το Δικαστήριο είχε αναγνωρίσει στους ιδιώτες το δικαίωμα να επικαλούνται την ανωτέρω Σύμβαση για το δίκαιο της θάλασσας ως έκφραση του εθιμικού διεθνούς δικαίου⁷⁸.

71 — Απόφαση Πορτογαλία κατά Συμβουλίου (EU:C:1999:574, σκέψη 47)· απόφαση «Biotech» (EU:C:2001:523, σκέψη 52) και απόφαση Dior κ.λπ. (EU:C:2000:688, σκέψη 43). Βλ., επίσης, τη διάταξη OGT Fruchthandels-gesellschaft (C-307/99, EU:C:2001:228, σκέψη 24), και την απόφαση Van Parys (EU:C:2005:121, σκέψη 39).

72 — Για παράδειγμα, η Συμφωνία ΠΟΕ, η Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών για το δίκαιο της θάλασσας, το Πρωτόκολλο του Κιότο στη Σύμβαση-πλαίσιο των Ηνωμένων Εθνών για τις κλιματικές αλλαγές, της 11ης Δεκεμβρίου 1997, και η Συμφωνία για τις αεροπορικές μεταφορές «ελεύθερη αεροπλοΐα» μεταξύ της ΕΚ και των Ηνωμένων Πολιτειών.

73 — Βλ. τις Συμφωνίες ΕΟΚ-Τουρκίας (για παράδειγμα, απόφαση Cetinkaya, C-467/02, EU:C:2004:708), τη Συμφωνία συνδέσεως ΕΟΚ-Μαρόκου (απόφαση Kziber, C-18/90, EU:C:1991:36), τις ευρωπαϊκές προενταξιακές συμφωνίες (για παράδειγμα, αυτές που συνήφθησαν με τη Δημοκρατία της Πολωνίας και την Τσεχική Δημοκρατία, βλ. απόφαση Jany κ.λπ., C-268/99, EU:C:2001:616). Όσον αφορά τις συμφωνίες που συνάπτονται μεταξύ της Ευρωπαϊκής Κοινότητας και των κρατών μελών της και της Ελβετικής Συνομοσπονδίας, βλ. απόφαση Ettwein (C-425/11, EU:C:2013:121).

74 — EU:C:2006:10 (σκέψη 39).

75 — Intertanko κ.λπ. (EU:C:2007:689, σκέψη 59).

76 — Απόφαση Intertanko κ.λπ. (EU:C:2008:312, σκέψη 64). Επιπλέον, σχετικά με την υπόθεση αυτή πρέπει να σημειωθεί ότι οι ιδιώτες δεν επιδίωκαν να προβάλλουν δικαιώματα προς ίδιο συμφέρον, αλλά μάλλον να εξακριβωθεί η συμβατότητα της νομοθεσίας της Ένωσης προς τις διεθνείς της υποχρεώσεις.

77 — C-286/90, EU:C:1992:453.

78 — Wenneras, P., «Towards an Ever Greener Union», *CMLR* 45, 2008, σ. 1679. Ενώ στην απόφαση Intertanko κ.λπ. το Δικαστήριο αρνήθηκε να ασκήσει έλεγχο νομιμότητας υπό το πρίσμα της Συμβάσεως για το δίκαιο της θάλασσας, σε μια απόφαση περί διαπιστώσεως παραβάσεως δέχτηκε να εξακριβώσει τη συμβατότητα της νομοθεσίας ενός κράτους μέλους προς την ανωτέρω σύμβαση (απόφαση Επιτροπή κατά Ιρλανδίας, καλούμενη «MOX Plant», C-459/03, EU:C:2006:345, σκέψη 121).

66. Το Δικαστήριο παρέσχε ορισμένες διευκρινίσεις σχετικά με την επίκληση του εθιμικού διεθνούς δικαίου στην απόφαση ΑΤΑ κ.λπ. (ΕΥ:C:2011:864), στην οποία έκρινε ότι «ένας ιδιώτης μπορεί να επικαλεστεί τις [...] αρχές του εθιμικού διεθνούς δικαίου προκειμένου το Δικαστήριο να εξετάσει το κύρος πράξεως της Ένωσης, στο μέτρο που, αφενός, οι ως άνω αρχές είναι δυνατόν να θέσουν υπό αμφισβήτηση την αρμοδιότητα της Ένωσης να εκδώσει την οικεία πράξη [79] και, αφετέρου, η πράξη αυτή ενδέχεται να θίγει δικαιώματα τα οποία αντλεί ο ιδιώτης από το δίκαιο της Ένωσης ή να συνεπάγεται, για τον ιδιώτη, υποχρεώσεις από πλευράς δικαίου της Ένωσης»⁸⁰.

67. Τέλος, η υπόθεση που απομακρύνεται κατά τον πλέον ξεκάθαρο τρόπο από την ανωτέρω «κλασική» προσέγγιση είναι προφανώς αυτή επί της οποίας εκδόθηκε η απόφαση «Biotech» (ΕΥ:C:2001:523)⁸¹. Ειδικότερα, το Δικαστήριο εκτίμησε ότι το γεγονός ότι μια διεθνής σύμβαση περιέχει διατάξεις στερούμενες αμέσου αποτελέσματος, υπό την έννοια ότι αυτές δεν γεννούν δικαιώματα που οι ιδιώτες μπορούν να επικαλεστούν απευθείας ενώπιον δικαστηρίου, δεν συνιστά εμπόδιο για τον εκ μέρους του δικαστή έλεγχο της τηρήσεως των υποχρεώσεων που υπέχει η Κοινότητα ως συμβαλλόμενο μέρος της ως άνω συμφωνίας⁸².

68. Φρονώ ότι η τοποθέτηση αυτή είναι αποφασιστικής σημασίας για τις υπό κρίση υποθέσεις.

69. Επιπροσθέτως, επιβάλλεται να διαπιστωθεί η υφιστάμενη αναντιστοιχία μεταξύ της αρνήσεως να αναγνωριστεί η δυνατότητα απευθείας επικλήσεως του άρθρου 9, παράγραφος 3, της Συμβάσεως του Aarhus, η οποία δικαιολογείται από την ανάγκη λήψεως μέτρων εφαρμογής, και της βουλήσεως να διασφαλιστεί αποτελεσματική δικαστική προστασία σύμφωνα με τις απαιτήσεις της Συμβάσεως, όπως αυτή εκφράστηκε στην απόφαση *Lesoochranárske zoskupenie*⁸³. Το Δικαστήριο υπογράμμισε ότι οι διατάξεις της εν λόγω Συμβάσεως, «παρά την αόριστη διατύπωσή τους, αποσκοπούν στη διασφάλιση αποτελεσματικής προστασίας του περιβάλλοντος». Επέβαλε συνεπώς στα εθνικά δικαστήρια την υποχρέωση να «ερμηνεύουν, στο μέτρο του δυνατού, το εθνικό δίκαιο σύμφωνα με τους σκοπούς του άρθρου 9, παράγραφος 3, της Συμβάσεως του Aarhus⁸⁴». Είναι δε αδιαμφισβήτητο ότι, ως θεσμικό όργανο, το Δικαστήριο υποχρεούται επίσης να τηρεί τη Σύμβαση του Aarhus⁸⁵.

2. Επί της αναπροσαρμογής των απαιτούμενων για την απευθείας επίκληση προϋποθέσεων

70. Υπενθυμίζω ότι, κατά πάγια νομολογία⁸⁶, η Κοινότητα συνιστά κοινότητα δικαίου υπό την έννοια ότι ούτε τα κράτη μέλη της ούτε τα θεσμικά της όργανα διαφεύγουν τον έλεγχο της συμφωνίας των πράξεών τους προς τον βασικό καταστατικό χάρτη που αποτελεί η Συνθήκη. Η έννοια της κοινότητας δικαίου έχει διπλή διάσταση: καταρχάς, μια διάσταση κανονιστική που συνεπάγεται την υποχρέωση συμμορφώσεως προς τη Συνθήκη και, έπειτα, μια διάσταση δικαιοδοτική που επιτάσσει τη δικαστική προστασία των ιδιωτών έναντι των παράνομων πράξεων του παράγωγου δικαίου⁸⁷.

79 — Το Δικαστήριο αναφέρεται εδώ στις αποφάσεις *Ahlström Osakeyhtiö* κ.λπ. κατά Επιτροπής (89/85, 104/85, 114/85, 116/85, 117/85 και 125/85 έως 129/85, ΕΥ:C:1988:447, σκέψεις 14 έως 18), καθώς και *Mondiet* (C-405/92, ΕΥ:C:1993:906, σκέψεις 11 έως 16).

80 — Το Δικαστήριο προσθέτει, επιπλέον, ότι «δεδομένου ότι οι αρχές του εθιμικού διεθνούς δικαίου δεν χαρακτηρίζονται από τον ίδιο βαθμό σαφήνειας με τις διατάξεις διεθνούς συμφωνίας, ο σχετικός δικαστικός έλεγχος πρέπει κατ' ανάγκη να περιορίζεται στην εξέταση του ζητήματος αν τα θεσμικά όργανα της Ένωσης, εκδίδοντας την οικεία πράξη, υπέπεσαν σε πρόδηλη πλάνη εκτιμήσεως ως προς τις προϋποθέσεις εφαρμογής των αρχών αυτών».

81 — Ο Eeckhout, P., εντοπίζει ωστόσο «enigmatic statements» στην εν λόγω απόφαση, *CMLR* 46, 2009, σ. 2052.

82 — Απόφαση «Biotech» (ΕΥ:C:2001:523, σκέψη 54). Πρέπει να επισημανθεί ότι το Δικαστήριο αναφέρθηκε εντούτοις στην απόφαση *Racke* σχετικά με το εθιμικό διεθνές δίκαιο (ΕΥ:C:1998:293, σκέψεις 45, 47 και 51).

83 — ΕΥ:C:2011:125 (σκέψη 46).

84 — Όπ.π. (σκέψη 51).

85 — Παρατηρήθηκε εντούτοις ότι η προσέγγιση αυτή μπορεί να δικαιολογηθεί από το γεγονός ότι η εν λόγω Σύμβαση συνήφθη από την Κοινότητα και όλα τα κράτη μέλη της δυνάμει συντρέχουσας αρμοδιότητας, καθώς η Σύμβαση του Aarhus συνιστά μικτή συμφωνία. Βλ., ιδίως, Neframi, E., *Mixed Agreements as a source of European Union Law*, σ. 335.

86 — Απόφαση *Les Verts* κατά Κοινοβουλίου (294/83, ΕΥ:C:1986:166, σκέψη 23).

87 — Βλ., Simon, D., «La Communauté de droit», σε Sudre, F., και Labayle, H., *Réalité et perspectives du droit communautaire des droits fondamentaux*, 2000, σ. 85.

71. Επιπλέον, καθίσταται ολοένα δυσκολότερο για το Δικαστήριο να διασφαλίσει την τήρηση των διεθνών υποχρεώσεων που υπέχει η Ένωση διαφυλάσσοντας ταυτόχρονα την αυτονομία του δικαίου της Ένωσης, ιδιαιτέρως μάλιστα στο διεθνές δίκαιο του περιβάλλοντος⁸⁸. Το δίκαιο του περιβάλλοντος αποτελεί, πράγματι, παράδειγμα πολλαπλασιασμού των τόπων δημιουργίας και εφαρμογής του δικαίου, κάτι το οποίο οδηγεί κατ' ανάγκη σε φαινόμενα αλληλεπιδράσεως, διεθνοποίησεως ή και παγκοσμιοποίησεως του δικαίου αυτού⁸⁹. Το πολυεπίπεδο δικαιοτικό αυτό πλαίσιο απαιτεί, κατά τη γνώμη μου, λεπτότητα στην προσέγγισή του.

72. Είναι αλήθεια ότι η αρχή του αμέσου αποτελέσματος επιτρέπει στον εθνικό δικαστή να εφαρμόσει έναν κανόνα διεθνούς δικαίου ως αυτόνομο έρεισμα της αποφάσεώς του, όταν ο εν λόγω κανόνας δεν έχει μεταφερθεί ή έχει μεταφερθεί πλημμελώς στο εθνικό δίκαιο⁹⁰. Στο δίκαιο της Ένωσης, η θεωρία του αμέσου αποτελέσματος, όπως αυτή εφαρμόζεται στις σχέσεις μεταξύ του δικαίου της Ένωσης και των εννόμων τάξεων των κρατών μελών, περιορίζεται σε κανόνες που ανταποκρίνονται στην *απαίτηση εξαντλητικότητας*⁹¹. Συνεπώς, δεν αμφισβητείται ότι η έννοια του αμέσου αποτελέσματος προσιδιάζει στη θέση ενός ιδιώτη ο οποίος επιθυμεί, στο εθνικό δικαιοτικό πλαίσιο, να επικαλεστεί το δίκαιο της Ένωσης, συμπεριλαμβανομένων των διεθνών συμβάσεων που δεσμεύουν την Ένωση. Εντούτοις, στο παρόν στάδιο εξελίξεως του δικαίου της Ένωσης, η θεωρία του αμέσου αποτελέσματος, η οποία χαρακτηρίστηκε ως «παιδική ασθένεια» του δικαίου της Ένωσης⁹², δεν αποσκοπεί πλέον στην προστασία της αυτονομίας του δικαίου αυτού σε διεθνές επίπεδο.

73. Επιπλέον, με βάση την προεκτεθείσα νομολογία, η θεωρία του αμέσου αποτελέσματος δεν αποτελεί αρχή καθολική και υποχρεωτική στο πλαίσιο του ελέγχου των πράξεων των θεσμικών οργάνων της Ένωσης από τον δικαστή της Ένωσης.

74. Στο πλαίσιο των υπό κρίση αιτήσεων αναιρέσεως, είναι σημαντικό να παρατηρηθεί ότι η αυτόματη και ανεπιφύλακτη εφαρμογή της νομολογίας που απορρέει από την απόφαση Intertanko κ.λπ. σε συνδυασμό με την απόφαση Lesoochranárske zoskupenie θα οδηγούσε το Δικαστήριο στον αποκλεισμό κάθε δικαιοδοτικού ελέγχου της τηρήσεως των δεσμεύσεων που απορρέουν για την Ευρωπαϊκή Ένωση από το άρθρο 9, παράγραφος 3, της Συμβάσεως του Aarhus, *τόσο εκ μέρους του εθνικού δικαστή όσο και εκ μέρους του δικαστή της Ένωσης*. Κατά συνέπεια, η έννοια της δικαστικής προστασίας στην έννομη τάξη της Ένωσης, νοούμενη ευρέως ως αφορώσα όχι μόνο τις ευθείες προσφυγές, αλλά και τον μηχανισμό της προδικαστικής παραπομπής, κινδυνεύει να θιγεί ουσιαδώς.

75. Με βάση συνεπώς το σύνολο των σκέψεων που προηγήθηκαν, νομιμοποιείται κανείς να διερωτηθεί πώς μπορεί να αναπροσαρμοστεί η προϋπόθεση του αμέσου αποτελέσματος προς τον σκοπό της απευθείας επικλήσεως των συμβατικών διατάξεων.

76. Υπό το φως του συλλογισμού που ακολούθησε το Δικαστήριο στην υπόθεση Air Transport Association of America κ.λπ. (EU:C:2011:864), η απευθείας επίκληση μιας πράξεως διεθνούς δικαίου προϋποθέτει, καταρχάς, την εξέταση αυτής υπό το πρίσμα της φύσεως, της οικονομίας και των σκοπών της, υπό την επιφύλαξη να είναι βέβαιο ότι η Ένωση δεσμεύεται πράγματι από την εν λόγω πράξη. Όσον αφορά, κατά δεύτερον, την περίπτωση ειδικής συμβατικής διατάξεως που ενδέχεται να χρησιμεύσει ως κριτήριο αναφοράς του ελέγχου νομιμότητας του παράγωγου δικαίου της Ένωσης, απαιτείται να εξετάζονται τα χαρακτηριστικά της διατάξεως αυτής.

88 — Βλ., επ' αυτού, τις αποφάσεις Pêcheurs de l'étang de Berre (EU:C:2004:464, σκέψεις 42 έως 52), Επιτροπή κατά Γαλλίας (EU:C:2004:598, σκέψη 29), Επιτροπή κατά Ιρλανδίας (EU:C:2006:345), Intertanko κ.λπ. (EU:C:2008:312) και Lesoochranárske zoskupenie (EU:C:2011:125).

89 — Δεν αμφισβητώ το γεγονός ότι ένα αντίστοιχο φαινόμενο πολυεπίπεδης δημιουργίας του δικαίου χαρακτηρίζει και άλλους τομείς, όπως τους κανόνες που διέπουν την καταπολέμηση του ξεπλύματος χρήματος, την εμπορική πολιτική, τις εναέριες μεταφορές κ.λπ.

90 — Betlem, G., και Nollkaemper, A., «Giving Effect to Public international Law and European Community Law before Domestic Courts», *EJIL* 2003, τόμ. 14, αριθ. 3, σ. 569 έως 589.

91 — Βλ., συναφώς, τις προτάσεις του γενικού εισαγγελέα A. Trabucchi στην υπόθεση Defrenne κατά Sabena, καλούμενη «Defrenne II» (43/75, EU:C:1976:39).

92 — Pescatore, P., «The Doctrine of “Direct Effect”; An Infant Disease of Community Law», *ELR* 1983, 8, σ. 155.

77. Είμαι της γνώμης ότι, σε εννοιολογικό επίπεδο, πρέπει να διακριθεί σαφώς η περίπτωση κατά την οποία ένας ιδιώτης επιθυμεί να επικαλεστεί απευθείας μια πράξη διεθνούς δικαίου, προβάλλοντας ένα δικαίωμα που κατοχυρώνεται από αυτήν προς όφελός του, από την περίπτωση του ελέγχου του περιθωρίου διακριτικής εκτιμήσεως των θεσμικών οργάνων της Ένωσης κατά τη διαδικασία ευθυγραμμίσεως⁹³ μιας πράξεως του δικαίου της Ένωσης προς πράξη του διεθνούς δικαίου. Αν και συνήθως εναπόκειται στους προνομιούχους προσφεύγοντες να κινήσουν τέτοιο έλεγχο ενώπιον των δικαστηρίων της Ένωσης, στο πλαίσιο της Συμβάσεως του Aarhus η δυνατότητα αυτή χορηγήθηκε και στις οργανώσεις προστασίας του περιβάλλοντος που πληρούν τα σχετικώς προβλεπόμενα κριτήρια.

78. Προκειμένου να αποφευχθεί η δημιουργία ενός πεδίου εξαιρούμενου από κάθε δικαστικό έλεγχο, φρονώ ότι μπορεί να υποστηριχθεί η άποψη ότι, στο πλαίσιο του ελέγχου συμβατότητας μιας πράξεως του δικαίου της Ένωσης προς το διεθνές δίκαιο, η έλλειψη αμέσου αποτελέσματος μιας διατάξεως, νοούμενης ως κανόνα με εξαντλητικό περιεχόμενο και ως πηγής δικαιωμάτων, δεν θα πρέπει να παρακωλύει τον έλεγχο νομιμότητας καθόσον ο έλεγχος αυτός δεν προσκρούει στα χαρακτηριστικά της συμβάσεως.

79. Αντιθέτως, η διεθνούς δικαίου διάταξη που ενδέχεται να χρησιμεύσει ως κριτήριο αναφοράς ενόψει του ελέγχου νομιμότητας πρέπει απαραίτητως να περιλαμβάνει στοιχεία αρκούντως σαφή, κατανοητά και ακριβή. Παρά ταύτα, είναι σημαντικό να υπογραμμιστεί ότι μια τέτοια διάταξη μπορεί να είναι μικτής φύσεως. Εάν είναι δυνατόν να απομονωθούν τμήματα του περιεχομένου της τα οποία ανταποκρίνονται στην ανωτέρω απαίτηση, τότε πρέπει να είναι δυνατή η άσκηση του εν λόγω ελέγχου νομιμότητας.

80. Πράγματι, μια διάταξη του διεθνούς δικαίου, ενώ παραχωρεί σημαντικό περιθώριο διακριτικής ευχέρειας στα συμβαλλόμενα μέρη από ορισμένες απόψεις, μπορεί παράλληλα να περιέχει και κανόνες ακριβείς και απαλλαγμένους αιρέσεων⁹⁴. Σημειώνω ότι τέτοιες μικτές διατάξεις απαντούν συχνά στο δίκαιο του περιβάλλοντος.

81. Η αναπροσαρμογή των προϋποθέσεων επικλήσεως την οποία προτείνω δεν αντίκειται άλλωστε στη θέση του Δικαστηρίου κατά την οποία, στην περίπτωση κανόνων στερούμενων αμέσου αποτελέσματος, όπως οι Συμφωνίες του ΠΟΕ, οι προνομιούχοι προσφεύγοντες δεν μπορούν να ζητήσουν έλεγχο νομιμότητας ούτε με βάση το άρθρο 263 ΣΛΕΕ. Αντιθέτως, φρονώ ότι η προσέγγιση που ακολουθήθηκε στην απόφαση Γερμανία κατά Συμβουλίου⁹⁵ και επιβεβαιώθηκε στη συνέχεια στην απόφαση Πορτογαλία κατά Συμβουλίου, EU:C:1999:574, αντανακλά ακριβώς την ιδέα ότι η απευθείας επίκληση διεθνούς συμβάσεως από ιδιώτη καθώς και η άσκηση από το Δικαστήριο ελέγχου νομιμότητας δικαιολογούνται πρωτίστως από τις ιδιαιτερότητες της σχετικής συμβάσεως, ή, αντιστρόφως, αποκλείονται από αυτές⁹⁶.

93 — Ο όρος είναι δανεισμένος από την απόφαση Bund für Umwelt und Naturschutz Deutschland, Landesverband Nordrhein-Westfalen (C-115/09, EU:C:2011:289, σκέψη 41): «κατά την πέμπτη αιτιολογική σκέψη της οδηγίας 2003/35, η νομοθεσία της Ένωσης πρέπει να ευθυγραμμισθεί καταλλήλως προς τη Σύμβαση του Aarhus.

94 — Βλ., για παράδειγμα, ανάλυση μιας τέτοιας διατάξεως στο δίκαιο της Ένωσης στην απόφαση Bund für Umwelt und Naturschutz, Landesverband Nordrhein-Westfalen (EU:C:2011:289, σκέψεις 55 έως 59).

95 — EU:C:1994:367 (σκέψη 109).

96 — Στο πλαίσιο του ελέγχου νομιμότητας, πρέπει να σημειωθεί ότι ευστόχως το Γενικό Δικαστήριο δέχτηκε το παραδεκτό της ενστάσεως ελλείψεως νομιμότητας. Πράγματι, η υπό κρίση διαφορά ήχθη ενώπιον του Δικαστηρίου κατόπιν ενστάσεως ελλείψεως νομιμότητας που προτάθηκε κατά του κανονισμού Aarhus. Κατά τη νομολογία, το άρθρο 277 ΣΛΕΕ συνιστά έκφραση μιας γενικής αρχής η οποία διασφαλίζει σε κάθε μέρος το δικαίωμα να αμφισβητήσει, προς τον σκοπό ακυρώσεως αποφάσεως που το αφορά άμεσα και ατομικά, το κύρος των προγενέστερων θεσμικών πράξεων οι οποίες αποτελούν το νομικό έρεισμα της προσβαλλόμενης αποφάσεως, εφόσον το μέρος αυτό δεν διέθετε το δικαίωμα να ασκήσει ευθεία προσφυγή κατά των πράξεων αυτών, των οποίων υπέστη επομένως τις συνέπειες χωρίς να μπορεί να ζητήσει την ακύρωσή τους (βλ. απόφαση Simmenthal κατά Επιτροπής, 92/78, EU:C:1979:53). Η δυνατότητα προβολής της ενστάσεως ελλείψεως νομιμότητας προϋποθέτει συνεπώς το παραδεκτό της προσφυγής επ' ευκαιρία της οποίας προβάλλεται η ένσταση (απόφαση Ripa di Meana κ.λπ. κατά Κοινοβουλίου, T-83/99 έως T-85/99, EU:T:2000:244, σκέψη 35). Έπεται ότι πρέπει να αναγνωρίζεται στα μέρη η δυνατότητα της ενστάσεως ελλείψεως νομιμότητας κατά των πράξεων τις οποίες τα εν λόγω μέρη δεν δύνανται να προσβάλουν ευθέως με προσφυγή ακυρώσεως (απόφαση Kik κατά ΓΕΕΑ, T-120/99, EU:T:2001:189).

82. Εξάλλου, η ανάγκη να διακρίνεται, στη νομολογία του Δικαστηρίου, η προβληματική της απευθείας επικλήσεως συμβατικής διατάξεως από τη δυνατότητα ελέγχου του κύρους κανόνα του παράγωγου δικαίου υπό το πρίσμα του διεθνούς δικαίου επισημάνθηκε σε πολυάριθμες θεωρητικές αναλύσεις⁹⁷ και τονίστηκε από γενικούς εισαγγελείς⁹⁸. Υποστηρίχθηκε έτσι, ορθώς, ότι η θεωρία της απευθείας επικλήσεως θα πρέπει να αναδομηθεί κατά αυτόνομο τρόπο⁹⁹.

83. Ειδικότερα, ορισμένοι συγγραφείς θεώρησαν ότι το ερώτημα εάν μια διεθνής συμφωνία απονέμει δικαιώματα στους ιδιώτες είναι αλυσιτελής ενόψει της εκτιμήσεως του κατά πόσον μια επίμαχη διάταξη συγκαταλέγεται μεταξύ των κανόνων αναφοράς του Δικαστηρίου προς τον σκοπό του ελέγχου της νομιμότητας των πράξεων του δικαίου της Ένωσης¹⁰⁰.

84. Πρέπει επομένως να εξακριβωθεί εάν το άρθρο 9, παράγραφος 3, της Συμβάσεως του Aarhus πληροί τις ανωτέρω απαιτούμενες προϋποθέσεις για την επίκλησή του.

B — Το άρθρο 9, παράγραφος 3, της Συμβάσεως του Aarhus ως κανόνας αναφοράς ενόψει του ελέγχου νομιμότητας

85. Καταρχάς, πρέπει να υπομνησθεί ότι η Σύμβαση του Aarhus, η οποία θεωρείται «πυλώνας της περιβαλλοντικής δημοκρατίας»¹⁰¹, υπεγράφη από την Κοινότητα και στη συνέχεια εγκρίθηκε δυνάμει της αποφάσεως 2005/370. Ως μικτή συμφωνία, η οποία συνήφθη ταυτόχρονα από την Ένωση και από τα κράτη μέλη της, η Σύμβαση αποτελεί πλέον αναπόσπαστο μέρος της έννομης τάξεως της Ένωσης¹⁰². Η Ένωση, όπως άλλωστε και τα νομοθετικά, εκτελεστικά και δικαιοδοτικά θεσμικά της όργανα, δεσμεύονται επομένως από την εν λόγω Σύμβαση.

86. Το Δικαστήριο επιβεβαίωσε ήδη την αρμοδιότητά του να ερμηνεύει τις διατάξεις της Συμβάσεως του Aarhus¹⁰³ και εξέδωσε συναφώς σημαντικό αριθμό αποφάσεων στο πλαίσιο προδικαστικών ερωτημάτων ερμηνείας καθώς και διαδικασιών επί παραβάσει¹⁰⁴.

97 — Βλ., αντί πολλών, Manin, P., «À propos de l'accord instituant l'OMC», *RTDE* 1997· Klabbers, J., όπ.π.: Lenaerts, K., και Corthauts, T., «On birds and hedges», *E.L. Rev.* 2006, 31(3), σ. 287 έως 315, σημείο 298· Pavoni, R., «Controversial aspects of the interaction between international and EU law in environmental matters: direct effects and Members State's unilateral measures», σε *The EU external Environmental Policy of the European Union*, Cambridge University Press, 2012, σ. 347 έως 377. Εξάλλου, προτάθηκε να αντιστραφεί η σειρά του συλλογισμού του Δικαστηρίου, το οποίο πρώτα αναλύει τη διάταξη, προκειμένου να εξακριβώσει εάν αυτή πληροί το κριτήριο του άμεσου αποτελέσματος (χαρακτήρας σαφής, ακριβής και απαλλαγμένος αιρέσεων), και στη συνέχεια αναλύει την ίδια τη συμφωνία. Βλ. Jacobs, F., «The Internal Legal Effects of EU's agreements», όπ.π., σ. 532.

98 — Ο γενικός εισαγγελέας C. Gulmann καθιέρωσε τη διάκριση αυτή, υποστηρίζοντας ότι η μονιστική προσέγγιση, από την οποία προκύπτει ότι οι διεθνείς συμφωνίες αποτελούν αναπόσπαστο μέρος του δικαίου της Ένωσης, δεν συνεπάγεται ότι οι ίδιες συμφωνίες μπορούν να συνιστούν παράμετρο της εξετάσεως της νομιμότητας των πράξεων του δικαίου της Ένωσης. Κατ' αυτόν, «[ε]ίναι ενδεχόμενο να υπάρχει δυνατότητα επικλήσεως μιας συμφωνίας στο πλαίσιο προσφυγής που ασκείται κατά το άρθρο 173, ανεξάρτητα από το ότι η συμφωνία αυτή δεν έχει άμεσο αποτέλεσμα. Μπορεί να υπάρξει και περίπτωση κατά την οποία οι λόγοι για τους οποίους θεωρείται ότι η συμφωνία δεν έχει άμεσο αποτέλεσμα να είναι τέτοιας φύσεως ώστε συγχρόνως να συνάγεται ότι η συμφωνία δεν συναποτελεί μέρος του ερείσματος βάσει του οποίου το Δικαστήριο ασκεί τον έλεγχό του νομιμότητας». Βλ., υπό την έννοια αυτή, τις προτάσεις στην υπόθεση Γερμανία κατά Συμβουλίου (EU:C:1994:235, σημείο 137).

99 — Βλ. Manin, P., όπ.π.

100 — Lenaerts, K., και Corthauts, T., «On birds and hedges», όπ.π., σημείο 299: «the invoked articles need to be unconditional and sufficiently precise, but only to the extent that they must be apt to serve as yardstick for review, not in the sense that they confer rights on individuals as required in cases involving direct effect».

101 — Prieur, M., «La convention d'Aarhus, instrument universel de la démocratie environnementale», *RJE*, 1999, σ. 9, στον οποίο παραπέμπει ο Guiorguieff, J., «Les règles de recevabilité concernant les actions des particuliers et la convention d'Aarhus», *R.A.E.*, 2012/3, σ. 629.

102 — Αποφάσεις *Lesoochranárske zoskupenie* (EU:C:2011:125, σκέψη 31) και *Haegeman* (EU:C:1974:41). Βλ., κατ' αναλογίαν, μεταξύ άλλων, αποφάσεις *IATA και ELFAA* (EU:C:2006:10, σκέψη 36), και Επιτροπή κατά Ιρλανδίας (EU:C:2006:345, σκέψη 82).

103 — Απόφαση *Lesoochranárske zoskupenie* (EU:C:2011:125, σκέψη 30) (το Δικαστήριο αναφέρεται, μεταξύ άλλων, στις αποφάσεις *Haegeman*, EU:C:1974:41, σκέψεις 4 έως 6, και *Demirel*, EU:C:1987:400, σκέψη 7).

104 — Βλ. τις αποφάσεις *Boxus κ.λπ.* (C-128/09 έως C-131/09, C-134/09 και C-135/09, EU:C:2011:667)· *Križan κ.λπ.* (C-416/10, EU:C:2013:8)· *Edwards και Pallikaropoulos* (C-260/11, EU:C:2013:221)· *Bund für Umwelt und Naturschutz, Landesverband Nordrhein-Westfalen* (EU:C:2011:289)· *Lesoochranárske zoskupenie* (EU:C:2011:125), καθώς και τις προτάσεις της 12ης Σεπτεμβρίου 2013 στην υπόθεση C-530/11, Επιτροπή κατά Ηνωμένου Βασιλείου (η οποία εκκρεμεί ακόμη ενώπιον του Δικαστηρίου).

87. Μολονότι απονέμει στους πολίτες τρία διαδικαστικά δικαιώματα στον τομέα του περιβάλλοντος¹⁰⁵, η Σύμβαση του Aarhus εξαγγέλλει επίσης και υποχρεώσεις. Ειδικότερα, προβλέπει ότι κάθε άτομο έχει καθήκον «να προστατεύει και να βελτιώνει το περιβάλλον για να ωφελούνται οι παρούσες και μέλλουσες γενεές». Καθόσον αναγνωρίζει δικαιώματα που σχετίζονται με τους σκοπούς προστασίας του περιβάλλοντος, η Σύμβαση του Aarhus έχει τον χαρακτήρα διαδικαστικού εργαλείου. Πράγματι, η προστασία του περιβάλλοντος είναι δυνατή μόνον εάν οι ενδιαφερόμενοι διαθέτουν πραγματικά μέσα δράσεως στον ευρύτατο τομέα που καλύπτεται από τη Σύμβαση. Η Σύμβαση του Aarhus αποτελεί επομένως πηγή «δικαιωμάτων κοινωνικοπολιτικής συμμετοχής», υπό τη μορφή κωδικοποιησέως διαδικαστικών δικαιωμάτων στον τομέα του περιβάλλοντος.

88. Εν αντιθέσει, για παράδειγμα, προς τη Συμφωνία ΠΟΕ, η Σύμβαση του Aarhus δεν θεμελιώνεται στην αρχή της αμοιβαιότητας και των αμοιβαίων πλεονεκτημάτων των συμβαλλομένων μερών¹⁰⁶.

89. Αντιθέτως, αντικείμενο της Συμβάσεως του Aarhus είναι να επιτρέψει στις δημόσιες αρχές και στους πολίτες να αναλάβουν τις ατομικές και συλλογικές τους ευθύνες προκειμένου να προστατευθεί και να βελτιωθεί το περιβάλλον για την ευημερία και την υγεία των παρούσων και μελλουσών γενεών¹⁰⁷. Δεν συνιστά τεχνικό παράδειγμα συμφωνίας στον τομέα του περιβάλλοντος, αλλά την έκφραση, στην πλέον επίσημη διάστασή του, ενός ανθρώπινου δικαιώματος στο περιβάλλον. Δεν υπάρχει επομένως καμία αμφιβολία για το γεγονός ότι, μεταξύ των διατάξεων της εν λόγω συμβάσεως, ορισμένες δεν είναι άμεσης εφαρμογής («self-executing»). Αυτό εξηγεί τη σημασία των εθνικών διατάξεων που θεσπίζονται προς διασφάλιση της αποτελεσματικότητας των ανωτέρω διεθνών επιταγών στο εσωτερικό δίκαιο και, κατά συνέπεια, την αναγκαιότητα ενός ελέγχου νομιμότητας των εθνικών αυτών διατάξεων.

90. Όσον αφορά, ειδικότερα, το άρθρο 9, παράγραφος 3, της Συμβάσεως του Aarhus, η εν λόγω διάταξη καθιερώνει τη δυνατότητα καταγγελίας ενώπιον της Διοικήσεως ή ενώπιον δικαστηρίου της παραβιάσεως διατάξεων του εθνικού δικαίου του περιβάλλοντος.

91. Βεβαίως, το Δικαστήριο έκρινε στην απόφαση *Lesoochranárske zoskupenie* ότι οι διατάξεις του ανωτέρω άρθρου «δεν περιλαμβάνουν καμία σαφή και συγκεκριμένη υποχρέωση προς άμεση ρύθμιση της νομικής καταστάσεως ιδιωτών»¹⁰⁸. Από αυτή την άποψη, η εν λόγω διάταξη εξαρτάται προφανώς από τη θέσπιση μεταγενέστερης πράξεως και οι ιδιώτες δεν μπορούν να την επικαλεστούν. Πράγματι, το άρθρο 9, παράγραφος 3, της Συμβάσεως του Aarhus παρέχει στα συμβαλλόμενα μέρη τη δυνατότητα να ορίσουν τα κριτήρια βάσει των οποίων θα μπορεί να αναγνωριστεί στα μέλη του κοινού το δικαίωμα του παρίστασθαι ενώπιον των δικαστηρίων.

92. Ωστόσο, φρονώ ότι το άρθρο 9, παράγραφος 3, συνιστά «μικτή διάταξη», εφόσον καθιερώνει επίσης και μια σαφώς προσδιορίσιμη υποχρέωση αποτελέσματος για τα συμβαλλόμενα μέρη.

93. Το ίδιο το Δικαστήριο επισήμανε ότι «παρά την αόριστη διατύπωσή τους, οι διατάξεις του άρθρου 9, παράγραφος 3, αποσκοπούν στη διασφάλιση αποτελεσματικής προστασίας του περιβάλλοντος»¹⁰⁹. Η εν λόγω προστασία εκφράζεται, στο άρθρο 9 της Συμβάσεως του Aarhus, με την καθιέρωση διαδικαστικών απαιτήσεων που έχουν εφαρμογή στις προσφυγές οι οποίες αποσκοπούν να διασφαλίσουν την προάσπιση των «δικαιωμάτων κοινωνικοπολιτικής συμμετοχής»

105 — *Commission économique pour l'Europe, The Aarhus Convention: An Implementation Guide*, 2η έκδ., 2013, σ. 6· Beyerlin, U., και Grote Stoutenburg, J., «Environment, International Protection», υπό την επιμέλεια του Wolfrum, R., *Max Planck Encyclopedia of Public International Law*, σημείο 73.

106 — Βλ., για μια εφαρμογή του κριτηρίου αυτού, την απόφαση «Biotech» (EU:C:2001:523, σκέψεις 51 έως 53).

107 — Ψήφισμα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου σχετικά με τη στρατηγική της Ευρωπαϊκής Ένωσης για τη Διάσκεψη του Almaty όσον αφορά τη Σύμβαση του Aarhus, P6_TA(2005)0176.

108 — EU:C:2011:125 (σκέψη 45).

109 — Όπ.π. (σκέψη 46).

που απορρέουν από την ίδια τη Σύμβαση. Επιπλέον, το άρθρο 9, παράγραφος 3, της Συμβάσεως του Aarhus πρέπει να αναγνωσθεί σε συνδυασμό με το άρθρο 1 της ίδιας Συμβάσεως, το οποίο ιδρύει σε βάρος κάθε συμβαλλόμενου μέρους την υποχρέωση να εγγυάται τα δικαιώματα προσβάσεως στη δικαιοσύνη για περιβαλλοντικά θέματα.

94. Εν πάση περιπτώσει, ο μικτός χαρακτήρας του προβλεπόμενου στο άρθρο 9, παράγραφος 3, της Συμβάσεως του Aarhus κανόνα εκφράζεται, σε εθνικό επίπεδο, μέσω του περιθωρίου διακριτικής εκτιμήσεως που χορηγείται στον νομοθέτη ενόψει του καθορισμού συγκεκριμένων κριτηρίων τα οποία πρέπει να πληροί ένας οργανισμός, προκειμένου να μπορεί να καταγγείλει ενώπιον της Διοικήσεως ή ενώπιον δικαστηρίου παραβίαση του δικαίου του περιβάλλοντος. Παρά ταύτα, είναι κατά τη γνώμη μου αδιαμφισβήτητο ότι *η υποχρέωση εγγυήσεως της προσβάσεως στη δικαιοσύνη είναι αρκούντως σαφής, ώστε να απαγορεύει κανόνα ο οποίος θα είχε ως αντικείμενο ή ως αποτέλεσμα τον αποκλεισμό ορισμένων κατηγοριών μη νομοθετικών πράξεων των δημοσίων αρχών από το πεδίο του ελέγχου τον οποίο οφείλουν να ασκούν τα εθνικά δικαστήρια.*

95. Κατά την άποψή μου, λαμβανομένων υπόψη του σκοπού και της οικονομίας του, το άρθρο 9, παράγραφος 3, συνιστά, εν μέρει, κανόνα αρκούντως σαφή ώστε να μπορεί να χρησιμεύσει ως θεμέλιο του ελέγχου νομιμότητας όσον αφορά την πρόσβαση στη δικαιοσύνη των οργανισμών που διαθέτουν την ικανότητα διαδίκου δυνάμει της εθνικής νομοθεσίας ή και της νομοθεσίας της Ένωσης. Κατά συνέπεια, το άρθρο 9, παράγραφος 3, της Συμβάσεως του Aarhus μπορεί να χρησιμεύσει ως κριτήριο αναφοράς ενόψει της εκτιμήσεως της νομιμότητας των πράξεων των θεσμικών οργάνων της Ένωσης.

VI – Επικουρική ανάλυση βάσει του ελέγχου νομιμότητας

A — Προκαταρκτικές παρατηρήσεις

96. Τόσο στην περίπτωση αναπομπής της υποθέσεως ενώπιον του Γενικού Δικαστηρίου όσο και στην περίπτωση που το Δικαστήριο εκτιμήσει ότι είναι σε θέση να αποφανθεί επί της ουσίας, θεωρώ απαραίτητη τη διατύπωση, επικουρικής, ορισμένων παρατηρήσεων σχετικών με την εξέταση της νομιμότητας του κανονισμού Aarhus υπό το πρίσμα της Συμβάσεως του Aarhus.

97. Συναφώς, πρέπει να διευκρινιστεί ότι η υπό κρίση σειρά υποθέσεων δεν αφορά τις γενικές προϋποθέσεις προσβάσεως στη δικαιοσύνη, κατά την έννοια του άρθρου 263 ΣΛΕΕ, στον τομέα του δικαίου του περιβάλλοντος, αλλά την εξέταση του κατά πόσον ο νομοθέτης της Ένωσης, περιορίζοντας την έννοια των πράξεων, *συμπλήρωσε* ορθώς τις δυνατότητες προσφυγών υπό το πρίσμα των απαιτήσεων της Συμβάσεως του Aarhus, και, ειδικότερα, κατά πόσον μπορούσε, στο πλαίσιο αυτό, να αποκλείσει την επιβαλλόμενη πρόσβαση στη δικαιοσύνη ως προς τις μη νομοθετικές πράξεις γενικής εφαρμογής που θεσπίζονται από τα θεσμικά όργανα της Ένωσης. Πράγματι, όπως προκύπτει από τις νομοπαρασκευαστικές εργασίες του κανονισμού Aarhus, η Ευρωπαϊκή Κοινότητα, υπογράφοντας τη Σύμβαση του Aarhus, δεσμεύτηκε να ευθυγραμμίσει τη νομοθεσία της προς τις απαιτήσεις της εν λόγω Συμβάσεως στο θέμα της προσβάσεως στη δικαιοσύνη.

B — Επιχειρήματα της Επιτροπής στο πλαίσιο του δεύτερου λόγου αναιρέσεως

98. Στην αίτησή της αναιρέσεως, η Επιτροπή προβάλλει έναν δεύτερο λόγο, αντλούμενο από το ότι το Γενικό Δικαστήριο υπέπεσε σε πλάνη περί το δίκαιο κατά την ερμηνεία του άρθρου 9, παράγραφος 3, της Συμβάσεως του Aarhus. Ισχυρίζεται ότι η εν λόγω διάταξη παρείχε στα συμβαλλόμενα μέρη μια εναλλακτική δυνατότητα, επιβάλλοντάς τους να διασφαλίζουν διαδικασίες διοικητικών ή δικαστικών προσφυγών αναθεωρήσεως. Επομένως, το Γενικό Δικαστήριο όφειλε τουλάχιστον να εξακριβώσει εάν οι προσφεύγουσες ήταν σε θέση να καταφύγουν σε δικαστική διαδικασία κατά του επίμαχου μέτρου ατομικού περιεχομένου, είτε στις Κάτω Χώρες είτε στο πλαίσιο της Ένωσης, πριν να διαπιστώσει την ασυμβατότητα του άρθρου 10, παράγραφος 1, του κανονισμού Aarhus προς το άρθρο 9,

παράγραφος 3, της Συμβάσεως. Η Επιτροπή υπενθυμίζει ότι, σύμφωνα με το άρθρο 33 της οδηγίας 2008/50, το Βασίλειο των Κάτω Χωρών μετέφερε την προσωρινή άδεια παρεκκλίσεως από τις απαιτήσεις της ανωτέρω οδηγίας δυνάμει μιας αποφάσεως της 19ης Αυγούστου 2009¹¹⁰. Κατά την Επιτροπή, οι οργανώσεις προστασίας του περιβάλλοντος είχαν συνεπώς τη δυνατότητα να προσφύγουν κατά των μέτρων μεταφοράς ενώπιον του εθνικού δικαστηρίου. Η εξέταση του κύρους της άδειας παρεκκλίσεως μπορούσε να είχε αποτελέσει αντικείμενο προδικαστικού ερωτήματος.

99. Εν πάση περιπτώσει, κατά την Επιτροπή, το άρθρο 10, παράγραφος 1, του κανονισμού Aarhus δεν συνιστά προφανώς τη μοναδική διάταξη εφαρμογής του άρθρου 9, παράγραφος 3, της Συμβάσεως του Aarhus: κατά την άποψη της Επιτροπής, το γεγονός ότι το άρθρο αυτό περιορίζει τη διαδικασία αναθεώρησης στις πράξεις ατομικού περιεχομένου αποδεικνύει ότι ο νομοθέτης της Ένωσης εκτίμησε ότι, ως προς τις πράξεις γενικού περιεχομένου, τα υφιστάμενα νομικά μέσα επαρκούν ώστε να τηρούνται οι απαιτήσεις του άρθρου 9, παράγραφος 3, της Συμβάσεως του Aarhus.

Γ — *Επί του ενδεχόμενου ελέγχου των παραβιάσεων του δικαίου του περιβάλλοντος στο πλαίσιο της Συμβάσεως του Aarhus*

100. Κατά πάγια νομολογία, μια διεθνής συμφωνία πρέπει να ερμηνεύεται βάσει του γράμματός της αλλά και υπό το πρίσμα των σκοπών της. Το άρθρο 31 της Συμβάσεως της Βιέννης, της 23ης Μαΐου 1969, περί του δικαίου των συνθηκών, καθώς και το ταυτάριθμο άρθρο της Συμβάσεως της Βιέννης, της 21ης Μαρτίου 1986, περί του δικαίου των συνθηκών μεταξύ κρατών και διεθνών οργανισμών ή μεταξύ διεθνών οργανισμών, που καταγράφουν το γενικό διεθνές εθιμικό δίκαιο, διευκρινίζουν συναφώς ότι οι συνθήκες πρέπει να ερμηνεύονται με καλή πίστη, σύμφωνα με τη συνήθη έννοια που αποδίδεται στους όρους τους σε συνάρτηση με τα συμφραζόμενα, και υπό το φως του αντικειμένου και του σκοπού τους¹¹¹.

101. Από το προοίμιο της Συμβάσεως του Aarhus προκύπτει ότι, λαμβανομένης υπόψη της ανάγκης να προστατευθεί, να διατηρηθεί και να βελτιωθεί η κατάσταση του περιβάλλοντος, τα συμβαλλόμενα μέρη αναγνώρισαν τη σημασία που έχει η πρόσβαση στη δικαιοσύνη για περιβαλλοντικά θέματα για τους πολίτες, οι οποίοι ενδέχεται πάντως να χρειάζονται συνδρομή για να ασκήσουν τα δικαιώματά τους. Από το εν λόγω προοίμιο προκύπτει επίσης ότι κοινή επιθυμία των μερών ήταν να καταστούν προσιτοί στο κοινό, συμπεριλαμβανομένων των οργανισμών, αποτελεσματικοί δικαστικοί μηχανισμοί, ούτως ώστε να προστατεύονται τα νόμιμα συμφέροντά του¹¹². Η εμβέλεια την οποία θέλησαν να προσδώσουν στο άρθρο 9, παράγραφος 3, της Συμβάσεως του Aarhus οι συντάκτες της πρέπει, επομένως, να εκτιμηθεί υπό το φως των ανωτέρω σκοπών.

102. Η πρόσβαση στη δικαιοσύνη προβλέπεται στο άρθρο 9 για τις τρεις περιπτώσεις που εξειδικεύονται στην παράγραφο 1 (προσφυγές σε σχέση με την πρόσβαση στις πληροφορίες), στην παράγραφο 2 (προσφυγές κατά κάθε αποφάσεως σχετικής με ειδικές δραστηριότητες που επηρεάζουν το περιβάλλον) και στην παράγραφο 3 (πρόσβαση σε διοικητικές ή δικαστικές διαδικασίες προς τον σκοπό προσβολής πράξεων ή παραλείψεων των ιδιωτών ή των δημοσίων αρχών¹¹³ οι οποίες συνιστούν παραβιάσεις του δικαίου του περιβάλλοντος). Γενικότερα, υπενθυμίζω τον ιδιαίτερο ρόλο

110 — Απόφαση με τίτλο «Besluit derogatie (luchtkwaliteitseisen)», δημοσιευθείσα στο *Staatsblad* [ολλανδική Εφημερίδα της Κυβερνήσεως], 2009, αριθ. 366.

111 — Βλ. απόφαση IATA και ELFAA (EU:C:2006:10, σκέψη 40 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία).

112 — Βλ. τις αιτιολογικές σκέψεις 8 και 18 της Συμβάσεως του Aarhus.

113 — Με εξαίρεση πράξεις που υιοθετούνται στο πλαίσιο των νομοθετικών ή των δικαιοδοτικών δραστηριοτήτων, βλ. τις παράλληλες προτάσεις μου στις υποθέσεις Συμβούλιο και Επιτροπή κατά Stichting Natuur en Milieu και Pesticide Action Network Europe (C-404/12 P και C-405/12 P).

τον οποίο διαδραματίζει το άρθρο 9 της Συμβάσεως του Aarhus, καθόσον αποτελεί, αφενός, εγγύηση των απονεμόμενων από τη Σύμβαση και από το εθνικό δίκαιο δικαιωμάτων πληροφόρησης και συμμετοχής στη διαδικασία λήψης αποφάσεων και, αφετέρου, μέσον αντικειμενικής προστασίας μιας έννομης τάξεως¹¹⁴.

103. Όσον αφορά το προσωπικό πεδίο εφαρμογής του άρθρου 9, παράγραφος 3, της Συμβάσεως του Aarhus, πρέπει να παρατηρηθεί ότι η εν λόγω διάταξη επιτρέπει την καθιέρωση, στο εθνικό δίκαιο, ειδικών κριτηρίων που πρέπει να πληρούνται από τα μέλη του κοινού στα οποία απονέμεται το δικαίωμα καταγγελίας ενώπιον της Διοικήσεως ή ενώπιον δικαστηρίου παραβιάσεων του δικαίου του περιβάλλοντος. Είναι επομένως σαφές ότι, ως προς τον προσδιορισμό των ανωτέρω υποκειμένων, τα μέρη της συμβάσεως δύνανται να ασκούν την εξουσία εκτιμήσεως που τους αναγνωρίζεται. Κατά συνέπεια, δικαιολογημένα υποστηρίζεται ότι το άρθρο 9, παράγραφος 3, δεν επιδιώκει να καθιερώσει λαϊκή αγωγή στο δίκαιο του περιβάλλοντος¹¹⁵.

104. Αντιθέτως, όσον αφορά το ουσιαστικό πεδίο εφαρμογής του άρθρου 9, παράγραφος 3, της Συμβάσεως του Aarhus, υπογραμμίζω ότι η εν λόγω διάταξη πρέπει να ερμηνεύεται υπό το φως των προαναφερθέντων σκοπών, οι οποίοι επιδιώκουν να εγγυηθούν αποτελεσματικούς μηχανισμούς ώστε να προστατευθούν τα συμφέροντα του κοινού¹¹⁶.

105. Επιπροσθέτως, πρέπει να γίνει συνδυασμένη ανάγνωση του άρθρου 9, παράγραφος 3, και των απαιτήσεων που έχουν εφαρμογή κατά τις παραγράφους 4 και 5 της ίδιας διατάξεως. Ειδικότερα, κατά τις ανωτέρω παραγράφους, οι οικείες διαδικασίες πρέπει να παρέχουν επαρκείς και αποτελεσματικές προσφυγές· πρέπει να είναι αμερόληπτες, δίκαιες, ταχείες και όχι απαγορευτικά δαπανηρές. Η απαίτηση δημοσιότητας προκύπτει σαφώς από την παράγραφο 5 του άρθρου 9 της Συμβάσεως.

106. Κατά συνέπεια, τα συμβαλλόμενα μέρη υποχρεούνται πρωτίστως να θεσπίσουν έναν αποτελεσματικό μηχανισμό και όχι απλώς να επιλέξουν μεταξύ διαφόρων τύπων διαδικασιών. Έτσι, θα πρέπει να γίνει δεκτό ότι τα μέρη της Συμβάσεως απολαύουν ενός περιθωρίου διακριτικής ευχέρειας όσον αφορά τις προς θεσμοθέτηση διαδικασίες, αλλά ότι η υποχρέωση καθιερώσεως διοικητικών ή δικαστικών διαδικασιών προσφυγών πρέπει να εκπληρωθεί σε συμμόρφωση προς τις απαιτήσεις της Συμβάσεως, προκειμένου να διασφαλίζεται η δυνατότητα καταγγελίας των παραβιάσεων του δικαίου του περιβάλλοντος κατά το άρθρο 9, παράγραφος 3, της Συμβάσεως. *Έπεται ότι η εκπλήρωση της ανωτέρω υποχρέωσης πρέπει να εκτιμάται υπό το φως της επιταγής αποτελεσματικής προσβάσεως στη δικαιοσύνη.* Η ερμηνεία αυτή επιρρωννύεται επίσης και από τον τίτλο του άρθρου 9 της Συμβάσεως του Aarhus «Πρόσβαση στη δικαιοσύνη».

107. Αυτό με οδηγεί στην έννοια κλειδί στο πλαίσιο του άρθρου 9, παράγραφος 3, της Συμβάσεως του Aarhus, δηλαδή στην έννοια της πράξεως που μπορεί να υπαχθεί σε έλεγχο.

108. Είναι αλήθεια ότι η έννοια αυτή δεν ορίζεται στη Σύμβαση του Aarhus. Ούτε και η γραμματική ερμηνεία του άρθρου 9, παράγραφος 3, της Συμβάσεως επιτρέπει το συμπέρασμα ότι η εν λόγω έννοια εμπίπτει στη διακριτική ευχέρεια που αναγνωρίζεται στα συμβαλλόμενα μέρη. Επιπλέον, η ίδια διάταξη δεν επιβάλλει καν τον νομικώς δεσμευτικό χαρακτήρα των οικείων πράξεων. Η θεωρία δέχεται συνεπώς ομόφωνα ότι η ανωτέρω διάταξη καλύπτει κάθε περίπτωση παραβάσεως διατάξεων του εθνικού δικαίου¹¹⁷ του περιβάλλοντος¹¹⁸.

114 — Stec, S., και Casey-Lefkowitz, S., *The Aarhus Convention, An Implementation Guide*, σ. 23 έως 25.

115 — Βλ. Andrusėvytė, K., *Case Law of the Aarhus Convention*, 2004-2011, σ. 80.

116 — Το άρθρο 9, παράγραφος 3, πρέπει να αναγιγνώσκεται υπό το φως του προοιμίου και άλλων διατάξεων, όπως τα άρθρα 1 και 3 της Συμβάσεως. Κατά τη βούληση των μερών, το κοινό, συμπεριλαμβανομένων των οργανισμών, θα πρέπει να απολαύει του δικαιώματος προσβάσεως σε αποτελεσματικούς μηχανισμούς, προκειμένου να μπορεί να προστατεύσει τα νόμιμα συμφέροντά του (βλ. την αιτιολογική σκέψη 18 του προοιμίου).

117 — Το δίκαιο της Ένωσης εξομοιούται, προς τον σκοπό αυτό, με το εθνικό δίκαιο: βλ. ανακοίνωση ACCC/C/2008/32, σημείο 76.

118 — Larssen, C., και Jadot, B., «La convention d'Aarhus», σ. 219, σε *L'accès à la justice en matière d'environnement*, Bruylant, 2005.

109. Η εκ πρώτης όψεως υπερβολικά ευρεία εμβέλεια του άρθρου 9, παράγραφος 3, της Συμβάσεως του Aarhus, κατά μείζονα μάλιιστα λόγο συγκρινόμενη με εκείνη των παραγράφων 1 και 2 του ίδιου άρθρου, μπορεί ωστόσο να μετριασθεί. Πράγματι, το ουσιαστικό πεδίο εφαρμογής του άρθρου 9, παράγραφος 3, της Συμβάσεως οριοθετείται από το άρθρο 2, παράγραφος 2, δεύτερο εδάφιο, της Συμβάσεως, από το οποίο προκύπτει ότι η τελευταία δεν εφαρμόζεται στις πράξεις νομοθετικής φύσεως. Κατά την ανωτέρω διάταξη, η έννοια της «δημόσιας αρχής» της οποίας οι αντιβαίνουσες στο δίκαιο του περιβάλλοντος πράξεις μπορούν να αποτελέσουν αντικείμενο των αμφισβητήσεων εξαιρεί τα θεσμικά όργανα που δρουν κατ' ενάσκηση δικαιοδοτικών και νομοθετικών εξουσιών.

110. Επομένως, διαφαίνεται σαφώς ότι τα συμβαλλόμενα μέρη της Συμβάσεως του Aarhus θέλησαν να συμπεριλάβουν στο πεδίο εφαρμογής της αποκλειστικώς μη νομοθετικά μέτρα.

111. Με άλλα λόγια, με εξαίρεση τις νομοθετικές πράξεις, όλα τα άλλα είδη πράξεων που υιοθετούνται από ιδιώτες και από δημόσιες αρχές, είτε πρόκειται για πράξεις γενικού είτε για πράξεις ατομικού περιεχομένου, εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής του άρθρου 9, παράγραφος 3, της Συμβάσεως του Aarhus.

112. Η ανάλυση αυτή ενισχύεται και από άλλα στοιχεία.

113. Καταρχάς, είναι ουσιώδες να επισημανθεί ότι η εκ μέρους του Δικαστηρίου ερμηνεία της έννοιας της νομοθετικής πράξεως στο πλαίσιο της εφαρμογής της Συμβάσεως του Aarhus κατατείνει στη διαφύλαξη της αποτελεσματικότητας του άρθρου 9 της εν λόγω Συμβάσεως¹¹⁹. Το Δικαστήριο ερμηνεύει τις διάφορες διατάξεις του δικαίου της Ένωσης υπό το φως και λαμβανομένων υπόψη των σκοπών της Συμβάσεως του Aarhus, προς την οποία η νομοθεσία της Ένωσης πρέπει να «ευθυγραμμίζεται καταλλήλως»¹²⁰. Η προσέγγιση αυτή είναι θεμελιώδης για την ερμηνεία του κανονισμού Aarhus υπό το πρίσμα της Συμβάσεως.

114. Πρέπει επίσης να μνημονευθεί η θέση την οποία διατύπωσε η Επιτροπή Συμμορφώσεως με τη Σύμβαση του Aarhus, κατά την οποία τα συμβαλλόμενα μέρη δεν δύνανται να εισάγουν ή να διατηρούν κριτήρια σε τέτοιο βαθμό αυστηρά ώστε να έχουν ως αποτέλεσμα να παρεμποδίζουν τις μη κυβερνητικές οργανώσεις να προσβάλλουν πράξεις ή παραλείψεις παραβιάζουσες εθνικές διατάξεις σχετικές με την προστασία του περιβάλλοντος¹²¹. Η θέση αυτή συμφωνεί προφανώς με εκείνη που υιοθέτησε το Δικαστήριο στην προαναφερθείσα νομολογία του¹²². Εξάλλου, η Επιτροπή εξέφρασε αμφιβολίες ως προς την τήρηση, εκ μέρους της Ένωσης, των προϋποθέσεων που εξαγγέλλονται στο άρθρο 9, παράγραφος 3, της Συμβάσεως¹²³.

119 — Απόφαση Boxus κ.λπ. (EU:C:2011:667, σκέψη 53).

120 — Βλ., σχετικά με την αιτιολογική σκέψη 5 της οδηγίας 2003/35/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 26ης Μαΐου 2003, σχετικά με τη συμμετοχή του κοινού στην κατάρτιση ορισμένων σχεδίων και προγραμμάτων που αφορούν το περιβάλλον και με την τροποποίηση όσον αφορά τη συμμετοχή του κοινού και την πρόσβαση στη δικαιοσύνη, των οδηγιών 85/337/ΕΟΚ και 96/61/ΕΚ του Συμβουλίου (ΕΕ L 156, σ. 17), τις αποφάσεις Edwards και Pallikaropoulos (EU:C:2013:221, σκέψη 26), και Bund für Umwelt und Naturschutz Deutschland, Landesverband Nordrhein-Westfalen (EU:C:2011:289, σκέψη 41). Όσον αφορά τη μεταφορά της ερμηνείας της οδηγίας 85/337/ΕΟΚ του Συμβουλίου, της 27ης Ιουνίου 1985, για την εκτίμηση των επιπτώσεων ορισμένων σχεδίων δημοσίων και ιδιωτικών έργων στο περιβάλλον (ΕΕ L 175, σ. 40), στην ερμηνεία του άρθρου 2, παράγραφος 2, της Συμβάσεως, βλ. απόφαση Solvay κ.λπ. (C-182/10, EU:C:2012:82, σκέψη 42).

121 — Επιτροπή Συμμορφώσεως με τη Σύμβαση του Aarhus, 14 Ιουνίου 2005, ανακοίνωση ACCC/C/2005/11 (Βέλγιο).

122 — Βλ. απόφαση Boxus κ.λπ. (EU:C:2011:667).

123 — Ανακοίνωση ACCC/C/2008/32 (ΕΕ), (<http://www.unece.org/fileadmin/DAM/env/pp/compliance/C2008-32/DRF/C32Findings27April2011.pdf>, σημείο 88).

115. Τέλος, μολονότι ο οδηγός εφαρμογής της Συμβάσεως του Aarhus δεν έχει, κατά τη νομολογία, δεσμευτική ισχύ¹²⁴, μπορεί ωστόσο να χρησιμεύσει ως σημείο αναφοράς στο πλαίσιο της ερμηνείας των οικείων διατάξεων της Συμβάσεως¹²⁵. Σε μια πρόσφατη απόφαση η οποία εκδόθηκε στην υπόθεση Fish Legal και Shirley¹²⁶, το Δικαστήριο έκανε μάλιστα συστηματικές αναφορές στον εν λόγω οδηγό, ερμηνεύοντας την οδηγία 2003/4/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 28ης Ιανουαρίου 2003, για την πρόσβαση του κοινού σε περιβαλλοντικές πληροφορίες και για την κατάργηση της οδηγίας 90/313/ΕΟΚ του Συμβουλίου¹²⁷, υπό το πρίσμα της Συμβάσεως του Aarhus. Ο οδηγός επεξηγεί τις προϋποθέσεις προσβάσεως στη δικαιοσύνη, συστήνοντας ευρεία ερμηνεία τους κατά το γράμμα και το πνεύμα της Συμβάσεως του Aarhus. Πράγματι, όσον αφορά τις πράξεις που μπορούν να υπαχθούν σε έλεγχο, προκύπτει από τον οδηγό ότι τα μέλη του κοινού έχουν το δικαίωμα καταγγελίας των παραβιάσεων του εθνικού δικαίου του περιβάλλοντος ακόμα και «ανεξαρτήτως του γεγονότος ότι αυτές συνδέονται με την πληροφόρηση του κοινού και με το δικαίωμα συμμετοχής όπως αυτό κατοχυρώνεται στη σύμβαση»¹²⁸. Προκύπτει επίσης ότι ο προβλεπόμενος στο άρθρο 9, παράγραφος 3, της Συμβάσεως του Aarhus έλεγχος¹²⁹ στηρίζεται στην ιδέα της «citizen enforcement» (εφαρμογής του νόμου από τους πολίτες) υπό άμεση και έμμεση έννοια¹³⁰.

Δ — *Επί της εκτάσεως του ελέγχου των παραβιάσεων του δικαίου του περιβάλλοντος στον κανονισμό Aarhus*

116. Για την ερμηνεία μιας διατάξεως του δικαίου της Ένωσης, δεν πρέπει να λαμβάνεται υπόψη μόνο το γράμμα της και οι σκοποί που αυτή επιδιώκει, αλλά και το πλαίσιο στο οποίο εντάσσεται καθώς και το σύνολο των διατάξεων του δικαίου της Ένωσης¹³¹.

117. Καταρχάς, προκειμένου να εκτιμηθεί η εκπλήρωση των ειδικών υποχρεώσεων που απορρέουν από τη Σύμβαση του Aarhus στο δίκαιο της Ένωσης, δεν πρέπει να παροράται ότι τα αποτελέσματα της Συμβάσεως, η οποία είναι μικτή σύμβαση, διευκρινίστηκαν μέσω της δηλώσεως της Ευρωπαϊκής Κοινότητας που προσαρτήθηκε στην απόφαση 2005/370. Από τη δήλωση αυτή προκύπτει σαφώς ότι, κατά τον χρόνο υπογραφής της Συμβάσεως, τα ισχύοντα νομικά κείμενα δεν επαρκούσαν για τη διασφάλιση της πλήρους εκπληρώσεως των υποχρεώσεων που απορρέουν από το άρθρο 9, παράγραφος 3, της Συμβάσεως του Aarhus, καθώς αυτά αφορούσαν διαδικασίες προσβολής των πράξεων ή παραλείψεων ιδιωτών ή δημοσίων αρχών άλλων σε σχέση με τα αναφερόμενα στο άρθρο 2, παράγραφος 2, δεύτερο εδάφιο, της Συμβάσεως θεσμικά όργανα. Κατά συνέπεια, τα κράτη μέλη διατηρούσαν την ευθύνη της εκπληρώσεως των ανωτέρω υποχρεώσεων μέχρι τη θέσπιση από την Κοινότητα διατάξεων προς διασφάλιση της εκπληρώσεως των ίδιων υποχρεώσεων.

124 — Απόφαση Solvay κ.λπ. (EU:C:2012:82, σκέψη 28).

125 — Βλ. απόφαση Edwards και Pallikaropoulos (EU:C:2013:221, σκέψη 34): «μολονότι το έγγραφο το οποίο δημοσιεύθηκε το 2000 από την Οικονομική Επιτροπή των Ηνωμένων Εθνών για την Ευρώπη, με τίτλο “Η σύμβαση του Aarhus, οδηγός εφαρμογής”, δεν είναι δεσμευτικό ως προς την ερμηνεία των διατάξεων της εν λόγω σύμβασης, αξίζει πάντως να επισημανθεί ότι στο έγγραφο αυτό διευκρινίζεται ότι το κόστος μιας διαδικασίας προσφυγής που έχει ως νομική βάση είτε την ίδια τη σύμβαση είτε το εθνικό δίκαιο του περιβάλλοντος δεν πρέπει να είναι τόσο υψηλό ώστε να εμποδίζει τα μέλη του κοινού να ασκήσουν τη σχετική προσφυγή εφόσον το θεωρούν απαραίτητο».

126 — C-279/12, EU:C:2013:853.

127 — ΕΕ L 41, σ. 26.

128 — <http://www.unece.org/fileadmin/DAM/env/pp/acig.pdf>, σ. 131: «The provision potentially covers a wide range of administrative and judicial procedures, including the “citizen enforcement” concept, in which members of the public are given standing to directly enforce environmental law in court. The obligation can also be met, for example, by providing for the opportunity to initiate an administrative procedure. Regardless of the particular mechanism, the Convention makes it abundantly clear that it is not only the province of environmental authorities and public prosecutors to enforce environmental law, but that the public also has a role to play».

129 — <http://www.unece.org/fileadmin/DAM/env/pp/acig.pdf>, σ. 125: «Provides review procedures for public review of acts and omissions of private persons or public authorities concerning national law relating to the environment».

130 — <http://www.unece.org/fileadmin/DAM/env/pp/acig.pdf>, σ. 130.

131 — Βλ., υπό την έννοια αυτή, απόφαση Cilfit κ.λπ. (283/81, EU:C:1982:335, σκέψη 20). Το ιστορικό θεσπίσεως μιας διατάξεως του δικαίου της Ένωσης μπορεί επίσης να προσφέρει στοιχεία κρίσιμα για την ερμηνεία της (απόφαση Pringle, C-370/12, EU:C:2012:756, σκέψη 135).

118. Όπως υπενθύμισα ήδη, από τις νομοπαρασκευαστικές εργασίες που προηγήθηκαν της θεσπίσεως του κανονισμού Aarhus προκύπτει ότι αντικείμενο του εν λόγω κανονισμού ήταν η *ευθυγράμμιση* του κοινοτικού δικαίου προς τις διατάξεις της Συμβάσεως¹³². Βεβαίως, η εφαρμογή της Συμβάσεως συνεπαγόταν, στο επίπεδο της Ένωσης, τη θέσπιση και άλλων πράξεων παράγωγου δικαίου¹³³. Εντούτοις, μολονότι συνέβαλε στην επιδίωξη των σκοπών της πολιτικής για την προστασία του περιβάλλοντος, ο κανονισμός Aarhus επιχείρησε, κατά κύριο λόγο, να συμπληρώσει ειδικές πτυχές της προσβάσεως στη δικαιοσύνη εντός ενός ήδη καθιερωμένου κοινοτικού συστήματος, μέσω των άρθρων 9 έως 13 του κανονισμού Aarhus¹³⁴. Τούτο έχει προφανώς ακόμα μεγαλύτερη σημασία, δεδομένου ότι το σχέδιο οδηγίας για την πρόσβαση στη δικαιοσύνη δεν έχει ακόμα ευοδωθεί στο δίκαιο της Ένωσης¹³⁵.

119. Κατά συνέπεια, ο έλεγχος της νομιμότητας του κανονισμού Aarhus υπό το πρίσμα της ομώνυμης συμβάσεως επιβάλλεται πολλώ μάλλον στο παρόν στάδιο εξελίξεως του δικαίου της Ένωσης, καθώς η τελευταία οφείλει να τηρήσει πλήρως τις δεσμεύσεις της με την εκπλήρωση των υποχρεώσεων που απορρέουν από τη Σύμβαση του Aarhus.

120. Στο πλαίσιο αυτό, προτείνω να απορριφθεί η επιχειρηματολογία της Επιτροπής η οποία βασίζεται στην ανάγκη συνολικής εξετάσεως του συστήματος αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας στο δίκαιο της Ένωσης. Δεν αμφισβητείται ότι, στο δικαιοδοτικό σύστημα της Ένωσης, η δικαστική προστασία των ιδιωτών διασφαλίζεται όχι μόνο μέσα από τις διάφορες ευθείες προσφυγές, αλλά και χάρη στον μηχανισμό της προδικαστικής παραπομπής. Ωστόσο, ο μηχανισμός της προδικαστικής παραπομπής δεν μπορεί να διορθώσει και να αναπληρώσει τα κενά τα οποία προκύπτουν από μια περιοριστική προσέγγιση που υιοθέτησε ο νομοθέτης της Ένωσης κατά την εφαρμογή μιας διατάξεως συμβάσεως της οποίας είναι μέρος η Ένωση.

121. Εν αντιθέσει προς την Επιτροπή, φρονώ ότι η καθιέρωση προσφυγών πρωτίστως σε εθνικό επίπεδο κατά των μέτρων που «αντιβαίνουν στο δίκαιο του περιβάλλοντος» θα ισοδυναμούσε με εκ νέου μεταφορά προς τα κράτη μέλη της ευθύνης η οποία βαρύνει την Ένωση. Εντούτοις, η Ένωση δεν μπορεί να απαιτεί από τα κράτη μέλη να διασφαλίζουν συγκεκριμένο επίπεδο ελέγχου προκειμένου να αναπληρώνουν τα κενά του παράγωγου δικαίου. Στην πραγματικότητα, με τη θέσπιση του κανονισμού Aarhus η Ένωση παραμένει πλήρως υπεύθυνη για την εκπλήρωση των υποχρεώσεων που υπέχει δυνάμει της Συμβάσεως του Aarhus.

122. Αντιθέτως, δέχομαι ευχαρίστως ότι η εκτίμηση της νομιμότητας της εκπλήρωσης των υποχρεώσεων που απορρέουν από τη Σύμβαση του Aarhus θα πρέπει να είναι διαφορετική εάν η εκπλήρωση αυτή υλοποιείται με οδηγίες, εφόσον τότε η εν λόγω εκπλήρωση διασφαλίζεται σε δύο στάδια, δηλαδή με τη θέσπιση των ανωτέρω οδηγιών και με τη μεταφορά τους στο δίκαιο των κρατών μελών¹³⁶.

132 — COMM(2003) 622 τελικό, 2003/0242 COD, σ. 17.

133 — Από την αιτιολογική σκέψη 11 της οδηγίας 2003/35 προκύπτει ότι η οδηγία αυτή θεσπίστηκε προκειμένου να καταστήσει τη νομοθεσία της Ένωσης «απολύτως συμβατή με τη Σύμβαση του Aarhus, και κυρίως με [...] το άρθρο 9, [παράγραφος] 2, αυτής». (Βλ., επιπλέον, τις προτάσεις της γενικής εισαγγελέα J. Kokott στην υπόθεση Επιτροπή κατά Ηνωμένου Βασιλείου, C-530/11, EU:C:2013:554, και τις προτάσεις του γενικού εισαγγελέα P. Cruz Villalón στην υπόθεση επί της οποίας εκδόθηκε η απόφαση Gemeinde Altrip κ.λπ., C-72/12, EU:C:2013:712). Η αιτιολογική σκέψη 5 της οδηγίας 2003/4 διευκρινίζει επίσης ότι, με τη θέσπιση της εν λόγω οδηγίας, ο νομοθέτης της Ένωσης θέλησε να διασφαλίσει τη συμβατότητα του δικαίου της Ένωσης με τη Σύμβαση του Aarhus όσον αφορά την πρόσβαση στις περιβαλλοντικές πληροφορίες (βλ., συναφώς, απόφαση Flachglas Torgau, C-204/09, EU:C:2012:71, σκέψη 31).

134 — Πράγματι, όσον αφορά την πρόσβαση στη δικαιοσύνη, είχαν εφαρμογή τα παλαιά άρθρα 230 ΕΚ και 232 ΕΚ τα οποία εγγυούνταν την πρόσβαση στη δικαιοσύνη της ΕΕ. Ωστόσο, οι διατάξεις αυτές δεν επέτρεπαν στην Κοινότητα να επικυρώσει τη Σύμβαση, στο μέτρο που ορισμένες από τις διατάξεις της εν λόγω Συμβάσεως είναι λεπτομερέστερες ή πιο φιλόδοξες από τις υφιστάμενες κοινοτικές διατάξεις. Βλ. COM(2003) 622 τελικό, 2003/0242 COD, σ. 3.

135 — Το σχέδιο οδηγίας για την πρόσβαση στη δικαιοσύνη σχετικά με περιβαλλοντικά θέματα επιδιώκει να καθορίσει ένα σύνολο ελάχιστων απαιτήσεων σχετικών με την πρόσβαση στις διοικητικές και δικαστικές διαδικασίες για περιβαλλοντικά θέματα, μεταφέροντας έτσι στο δίκαιο της Ένωσης και στο δίκαιο των κρατών μελών τον τρίτο πυλώνα της Συμβάσεως του Aarhus. Βλ. COM(2003) 624 τελικό.

136 — Report by the Compliance Committee on the Compliance by the European Community with its obligation under the Convention presented to the Third meeting of the Parties to the Convention (Kazokiskas Report) http://www.unece.org/fileadmin/DAM/env/documents/2008/pp/mop3/ece_mp_2008_5_add_10_e.pdf.

123. Έπειτα, όσον αφορά το περιεχόμενο της προσβάσεως στη δικαιοσύνη στον κανονισμό Aarhus, επιβάλλεται η διαπίστωση ότι το άρθρο 10, παράγραφος 1, του κανονισμού Aarhus εκφράζει τον εν λόγω σκοπό απονέμοντας στους νομιμοποιούμενους φορείς, δηλαδή σε ενώσεις αντιπροσωπευτικές του κοινού, τη δυνατότητα να υποβάλουν αίτηση εσωτερικής επανεξετάσεως μιας πράξεως που αντίκειται στο δίκαιο του περιβάλλοντος. Από τις νομοπαρασκευαστικές εργασίες προκύπτει σαφώς ότι η επανεξέταση εισήχθη προς αποφυγή παρεμβολής στην άσκηση του δικαιώματος προσβάσεως στη δικαιοσύνη δυνάμει της Συνθήκης, με βάση την οποία ένα πρόσωπο δύναται να ασκήσει προσφυγή ενώπιον του Δικαστηρίου κατά των αποφάσεων που το αφορούν άμεσα και ατομικά¹³⁷.

124. Από τη σκοπιά του προσωπικού πεδίου εφαρμογής, καθιερώνοντας διαδικασία επανεξετάσεως, το άρθρο 10 του κανονισμού Aarhus διευκόλυνε την πρόσβαση στη δικαιοσύνη των μη κυβερνητικών οργανώσεων, εφόσον οι τελευταίες δεν απαιτείται να προβάλουν επαρκές έννομο συμφέρον ούτε να ισχυριστούν προσβολή δικαιώματος, προκειμένου να μπορέσουν να ασκήσουν το εν λόγω δικαίωμα κατά το άρθρο 263 ΣΛΕΕ. Ο κανονισμός καταλήγει συνεπώς να αναγνωρίζει στους φορείς αυτούς την ιδιότητα των αποδεκτών¹³⁸.

125. Αντιθέτως, από τη σκοπιά του ουσιαστικού πεδίου εφαρμογής, υπό το πρίσμα του άρθρου 10, σε συνδυασμό με το άρθρο 2, παράγραφος 1, στοιχείο ζ', του κανονισμού Aarhus, ορίζεται ότι το πεδίο εφαρμογής των ενδεχόμενων αμφισβητήσεων μέσω της καλούμενης διαδικασίας «επανεξετάσεως» καταλαμβάνει τα μέτρα με ατομικό περιεχόμενο, τα οποία λαμβάνονται, δυνάμει του δικαίου του περιβάλλοντος, από όργανο ή οργανισμό της Κοινότητας, και έχουν νομικά δεσμευτική και εξωτερική ισχύ. Επιπλέον, μεταξύ των μέτρων που δύναται να αποτελέσουν αντικείμενο αμφισβητήσεως στο πλαίσιο τέτοιας «επανεξετάσεως» αποκλείονται, κατά το άρθρο 2, παράγραφος 2, του κανονισμού Aarhus, ληφθέντα μέτρα ή παραλείψεις εκ μέρους οργάνου ή οργανισμού της Κοινότητας «υπό την ιδιότητά του ως φορέα διοικητικής επανεξέτασης».

126. Συναφώς, παρατηρώ ότι, στην αρχική της εκδοχή, η πρόταση κανονισμού όριζε την έννοια της πράξεως ως εκτεινόμενη σε «οιοδήποτε διοικητικό μέτρο που λαμβάνεται βάσει της περιβαλλοντικής νομοθεσίας από θεσμικό όργανο ή φορέα της Κοινότητας με νομοθετικά δεσμευτικές και εξωτερικές επιπτώσεις»¹³⁹. Η έννοια των «διοικητικών πράξεων ατομικού περιεχομένου» εμφανίστηκε μόλις κατά το στάδιο της κοινής θέσεως του Συμβουλίου¹⁴⁰ και επαναλήφθηκε από το Κοινοβούλιο σε δεύτερη ανάγνωση¹⁴¹, χωρίς καμία σχετική αιτιολόγηση.

137 — COM(2003) 622 τελικό, 2003/0242 COD.

138 — Από τις νομοπαρασκευαστικές εργασίες που προηγήθηκαν της θεσπίσεως του κανονισμού Aarhus προκύπτει ότι «[δ]εν θεωρήθηκε επιθυμητό να καθιερωθεί δικαίωμα πρόσβασης στη δικαιοσύνη σχετικά με περιβαλλοντικά θέματα για κάθε φυσικό ή νομικό πρόσωπο [...]. Κάτι ανάλογο θα συνεπάγετο την ανάγκη τροποποίησης των άρθρων 230 και 232 της συνθήκης ΕΚ και ως εκ τούτου δεν θα μπορούσε να καθιερωθεί μέσω διατάξεων παράγωγου δικαίου. Η παρούσα πρόταση προβλέπει το δικαίωμα του παρίστασθαι για τους περιβαλλοντικούς οργανισμούς σε ευρωπαϊκό επίπεδο, εφόσον οι “νομιμοποιούμενοι φορείς” πληρούν ορισμένες προϋποθέσεις». Βλ. την πρόταση κανονισμού COM(2003) 622 τελικό, σ. 17.

139 — COM(2003) 622 τελικό, σ. 28. Πρέπει να επισημανθεί ότι η προβληματική του αποκλεισμού των πράξεων που υιοθετούνται κατά την άσκηση των νομοθετικών ή δικαστικών εξουσιών διακρίθηκε εξ αρχής από εκείνη του αποκλεισμού των πράξεων που υιοθετούνται υπό την ιδιότητα οργάνου ως φορέα διοικητικής επανεξετάσεως (κρατικές ενισχύσεις, παραβάσεις, διαμεσολαβήσεις, OLAF [Ευρωπαϊκή Υπηρεσία Καταπολέμησης της Απάτης], κ.λπ.) (όπ.π., σ. 11).

140 — Κοινή θέση της 20ής Απριλίου 2005, 6273/05 (ENV 57, JUSTCIV 24 INF 38 ONU 10 CODEC 81 OC 80).

141 — Νομοθετικό ψήφισμα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου σχετικά με την κοινή θέση του Συμβουλίου ενόψει της υιοθέτησεως του κανονισμού του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου για την εφαρμογή στους οργανισμούς και τα όργανα της ΕΚ των διατάξεων της Συμβάσεως του Aarhus για την πρόσβαση σε πληροφορίες, τη συμμετοχή του κοινού στη λήψη αποφάσεων και την πρόσβαση στη δικαιοσύνη σε θέματα περιβάλλοντος [6273/2/2005 — C6-0297/2005 — 2003/0242(COD)]. Ήδη από το στάδιο της κοινής θέσεως, το Βασίλειο του Βελγίου επισήμανε μια ασυμβατότητα με τη Σύμβαση του Aarhus, κατά το ότι οι διατάξεις έχουν ως αποτέλεσμα να περιορίζουν, ως μη όφειλαν, την πρόσβαση των μελών του κοινού στις προσφυγές, την οποία τα θεσμικά όργανα υποχρεούνται κατά τη σύμβαση να εγγυώνται. Βλ., για το θέμα αυτό, τη δήλωση του Βασιλείου του Βελγίου: <http://register.consilium.europa.eu/pdf/fr/05/st10/st10896-ad01.fr05.pdf>.

127. Ελλείπει οποιουδήποτε ορισμού της έννοιας της διοικητικής πράξεως σε άλλες πηγές του δικαίου της Ένωσης, ο ορισμός που περιέχεται στον κανονισμό Aarhus είναι *ad hoc* και η εμβέλειά του παραμένει δύσκολο να οριοθετηθεί¹⁴². Ωστόσο, είναι κατά τη γνώμη μου σαφές ότι η βούληση του νομοθέτη ήταν να περιορίσει την εμβέλεια της διαδικασίας επανεξετάσεως.

128. Βεβαίως, η πράξη ορίζεται στο άρθρο 2, στοιχείο ζ', του κανονισμού Aarhus ως μέτρο που υιοθετείται «δυνάμει του δικαίου του περιβάλλοντος». Η τελευταία αυτή προϋπόθεση νοείται συνεπώς ευρέως, σε συνάρτηση με τους σκοπούς που απορρέουν από το άρθρο 191 ΣΛΕΕ¹⁴³. Είναι επίσης αλήθεια ότι ο γενικός¹⁴⁴ ή ατομικός χαρακτήρας μιας αποφάσεως εκτιμάται, κατά τη νομολογία, με βάση το περιεχόμενό της, προκειμένου να διαπιστωθεί εάν οι διατάξεις της ενδέχεται να επηρεάσουν κατά τρόπο ατομικό και άμεσο την κατάσταση των ενδιαφερομένων¹⁴⁵. Στο πλαίσιο του κανονισμού Aarhus, η διάκριση αυτή εξαρτάται θεμελιωδώς από την ερμηνεία του όρου «νομοθεσία» κατά την έννοια της Συμβάσεως του Aarhus, όπως αυτή επαναλαμβάνεται από τον κανονισμό Aarhus, του οποίου η ερμηνεία αποτελεί αντικείμενο των παράλληλων προτάσεών μου στις υποθέσεις Συμβούλιο και Επιτροπή κατά Stichting Natuur en Milieu και Pesticide Action Network Europe (C-404/12 P και C-405/12 P)¹⁴⁶.

129. Εντούτοις, δεν αμφισβητείται ότι η διαδικασία επανεξετάσεως¹⁴⁷ έχει εφαρμογή μόνον επί ατομικών αποφάσεων οι οποίες παράγουν έννομα αποτελέσματα που ενδέχεται να επηρεάσουν τα συμφέροντα των αποδεκτών τους. Μάλιστα, ο πολύ περιορισμένος όγκος των αμφισβητήσεων που αφορούν παραβιάσεις του δικαίου του περιβάλλοντος βάσει του άρθρου 10 του κανονισμού Aarhus επιβεβαιώθηκε κατά την επ' ακροατηρίου συζήτηση από την Επιτροπή, η οποία κατόρθωσε, όχι χωρίς δυσκολία, να παράσχει μόνον ένα παράδειγμα συγκεκριμένης εφαρμογής της διαδικασίας επανεξετάσεως, ήτοι την άδεια κυκλοφορίας στην αγορά ενός ΓΤΟ. Άλλωστε, επιβάλλεται η διαπίστωση ότι ο τομέας των ΓΤΟ καθώς και η κυκλοφορία στην αγορά των χημικών προϊόντων κατά τον κανονισμό REACH¹⁴⁸ αποτελούν, καθώς φαίνεται, τον κύριο τομέα στον οποίο εφαρμόζεται πράγματι η διαδικασία επανεξετάσεως¹⁴⁹. Η πρακτική της Επιτροπής επιβεβαιώνει κατ' αυτόν τον τρόπο την περιοριστική ερμηνεία του κανονισμού Aarhus¹⁵⁰.

142 — Για μια πληρέστερη ανάλυση των διακυβευμάτων της διαδικασίας επανεξετάσεως, βλ. Pallemmaerts, M., «Acces to Environmental Justice at EU level», σε *The Aarhus Convention at Ten, Interactions and Tensions between Conventional International Law and EU Environmental Law*, Europa Law Publishing, 2001.

143 — Πρόκειται συνεπώς όχι μόνο για τις πράξεις που εκδίδονται με βάση το άρθρο 191 ΣΛΕΕ, αλλά και για τις πράξεις με διπλή νομική βάση (βλ., μεταξύ άλλων, τις αποφάσεις Επιτροπή κατά Συμβουλίου, C-94/03, EU:C:2006:2, και Επιτροπή κατά Κοινοβουλίου και Συμβουλίου, C-411/06, EU:C:2009:518).

144 — Σε αντιδιαστολή προς πράξεις γενικού περιεχομένου που έχουν εφαρμογή σε αντικειμενικώς προσδιορισμένες καταστάσεις και παράγουν έννομα αποτελέσματα έναντι κατηγοριών προσώπων νοούμενων κατά γενικό και αφηρημένο τρόπο (βλ. απόφαση Calpak και Societă Emiliana Lavorazione Frutta κατά Επιτροπής, 789/79 και 790/79, EU:C:1980:159, σκέψη 9.)

145 — Απόφαση Acciaierie Fonderie Ferriere di Modena κατά Ανωτάτης Αρχής (55/63 έως 59/63 και 61/63 έως 63/63, EU:C:1964:37).

146 — Προτάσεις που παρουσιάστηκαν από κοινού στις 8 Μαΐου 2014.

147 — Για τα διαδικαστικά ζητήματα, βλ. την απόφαση 2008/50/EK της Επιτροπής, της 13ης Δεκεμβρίου 2007, για τον καθορισμό λεπτομερών κανόνων εφαρμογής του κανονισμού (ΕΚ) αριθ. 1367/2006 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου σχετικά με τη Σύμβαση του Aarhus όσον αφορά τις αιτήσεις εσωτερικής επανεξετάσεως διοικητικών πράξεων (EE L 13, σ. 24).

148 — Άρθρο 64 του κανονισμού (ΕΚ) 1907/2006 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 18ης Δεκεμβρίου 2006, για την καταχώριση, την αξιολόγηση, την αδειοδότηση και τους περιορισμούς των χημικών προϊόντων (REACH) και για την ίδρυση του Ευρωπαϊκού Οργανισμού Χημικών Προϊόντων καθώς και για την τροποποίηση της οδηγίας 1999/45/EK και για την κατάργηση του κανονισμού (ΕΟΚ) 793/93 του Συμβουλίου και του κανονισμού (ΕΚ) 1488/94 της Επιτροπής καθώς και της οδηγίας 76/769/ΕΟΚ του Συμβουλίου και των οδηγιών της Επιτροπής 91/155/ΕΟΚ, 93/67/ΕΟΚ, 93/105/ΕΚ και 2000/21/ΕΚ (EE L 396, σ. 1).

149 — Βλ. τη διαδικασία κατά τον κανονισμό (ΕΚ) 1829/2003 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 22ας Σεπτεμβρίου 2003, σχετικά με τα γενετικά τροποποιημένα τρόφιμα και τις γενετικώς τροποποιημένες ζωοτροφές (EE L 268, σ. 1) — Απάντηση της Επιτροπής, της 26ης Μαΐου 2008, δημοσιευμένη στον ιστοτόπο http://ec.europa.eu/environment/aarhus/pdf/title_iv/Reply%20to%20J_E.pdf.

150 — Έτσι, η Επιτροπή εκτίμησε ότι η απόφαση περί εγκρίσεως προγράμματος ενισχύσεως του Ευρωπαϊκού Ταμείου Περιφερειακής Ανάπτυξης, μολονότι νομικώς δεσμευτική, στερούνταν εξωτερικών αποτελεσμάτων, για τον λόγο ότι το ωφελούμενο κράτος μέλος είχε τη δυνατότητα να καθορίσει τα επιλέξιμα σχέδια (βλ. την απάντηση της Επιτροπής προς το Ekologicky Pravní Servis, της 6ης Αυγούστου 2008, δημοσιευμένη στον ιστοτόπο της Επιτροπής: http://ec.europa.eu/environment/aarhus/pdf/title_iv/Reply%20to%20EPS.pdf). Σηριζόμενη στους ίδιους λόγους, η Επιτροπή απέρριψε ως απαράδεκτη αίτηση επανεξετάσεως της αποφάσεως περί καταρτίσεως βραχείας λίστας των υποψηφίων για τη θέση του εκτελεστικού διευθυντή του οργανισμού REACH (απάντηση της Επιτροπής προς το Ekologicky Pravní Servis, της 6ης Αυγούστου 2008, δημοσιευμένη στον ιστοτόπο της Επιτροπής: http://ec.europa.eu/environment/aarhus/pdf/title_iv/Reply%20to%20EPS.pdf).

130. Τέλος, πρέπει να επισημανθεί ότι, κατά τον κανονισμό Aarhus, οι προσφυγές ενώπιον του Δικαστηρίου κατά το άρθρο 12 του κανονισμού αφορούν όχι την αμφισβητούμενη διοικητική πράξη, αλλά την απάντηση την οποία εκδίδει το όργανο ή ο οργανισμός που επιλαμβάνεται της αιτήσεως εσωτερικής επανεξετάσεως. Συνεπώς, μια μη κυβερνητική οργάνωση θα μπορούσε να ζητήσει επί της ουσίας εξέταση μόνο μέσω της ενστάσεως ελλείψεως νομιμότητας, όπως αυτή από την οποία προέκυψαν οι υπό κρίση υποθέσεις.

131. Κατά συνέπεια, επιβάλλεται η διαπίστωση ότι το άρθρο 10 του κανονισμού Aarhus δεν συνιστά πλήρη εκπλήρωση των υποχρεώσεων οι οποίες απορρέουν από το άρθρο 9, παράγραφος 3, της Συμβάσεως του Aarhus¹⁵¹.

132. Για τους λόγους που εκτέθηκαν ανωτέρω σχετικά με την ερμηνεία του άρθρου 9, παράγραφος 3, της Συμβάσεως του Aarhus, η παραπάνω διαπίστωση δεν αναιρείται από την έκταση του περιθωρίου διακριτικής ευχέρειας που χορηγείται στα συμβαλλόμενα μέρη της Συμβάσεως του Aarhus. Πράγματι, μολονότι αναγνωρίζει ένα τέτοιο περιθώριο κατά την εφαρμογή του άρθρου 9 της Συμβάσεως του Aarhus (και, για παράδειγμα, του άρθρου 15α της οδηγίας 96/61/ΕΚ¹⁵²)¹⁵³, το Δικαστήριο ακολούθησε, ως προς το ζήτημα των υποχρεώσεων εφαρμογής οι οποίες βαρύνουν τα κράτη μέλη, μια προσέγγιση πολύ προστατευτική της αποτελεσματικότητας και των σκοπών της Συμβάσεως¹⁵⁴. Κατά συνέπεια, θεωρώ ότι δεν είναι δυνατόν να υιοθετηθεί διαφορετική προσέγγιση απέναντι στην ίδια την Ένωση¹⁵⁵.

133. Με βάση το σύνολο των σκέψεων που προηγήθηκαν, φρονώ ότι το Γενικό Δικαστήριο ορθώς κατέληξε, στην αναιρεσιβαλλόμενη απόφαση, στο συμπέρασμα ότι πρέπει να γίνει δεκτή η ένσταση ελλείψεως νομιμότητας που προτάθηκε κατά του άρθρου 10 του κανονισμού Aarhus, σε συνδυασμό με το άρθρο 2, παράγραφος 1, στοιχείο ζ', του ίδιου κανονισμού. Αν το Δικαστήριο αποφασίσει να εξετάσει την παρούσα προβληματική, προτείνω συνεπώς την απόρριψη του δεύτερου λόγου που προβάλλεται από την Επιτροπή.

E — Συμπληρωματικές σκέψεις

134. Σε περίπτωση ελλείψεως αμέσου αποτελέσματος μιας διεθνούς συμφωνίας νοούμενης ως πηγής δικαιωμάτων για τους ιδιώτες, μπορεί να αποδειχθεί χρήσιμη η αναφορά στην αρχή της σύμφωνης ερμηνείας ως εργαλείο που επιτρέπει να εξασφαλιστεί η εφαρμογή μιας τέτοιας συμφωνίας.

151 — Όπως επισήμανα ήδη, ο κανονισμός Aarhus θεωρήθηκε από την Επιτροπή Συμμορφώσεως (Aarhus Convention Compliance Committee) ως υπερβολικά περιοριστικός, αν όχι ασύμβατος με τη Σύμβαση. «The scope of the Aarhus Regulation is far more restrictive than that of the Aarhus Convention, and so the Regulation fails to fully implement the Convention. This causes three specific problems. First, it appears to make it impossible to challenge a whole range of EC institutions and bodies' decisions. Second, it fails to transpose of article 9(2) of the Convention. Third, it incorrectly transposes article 9(3) of the Convention». <http://www.unece.org/fileadmin/DAM/env/pp/compliance/C2008-32/communication/Communication.pdf>, σ. 20.

152 — Οδηγία 96/61/ΕΚ του Συμβουλίου, της 24ης Σεπτεμβρίου 1996, σχετικά με την ολοκληρωμένη πρόληψη και έλεγχο της ρύπανσης (ΕΕ L 257, σ. 26).

153 — Απόφαση Križan κ.λπ. (EU:C:2013:8, σκέψη 106).

154 — Αποφάσεις Boxus κ.λπ. (EU:C:2011:667, σκέψη 53), και Deutsche Umwelthilfe (C-515/11, EU:C:2013:523).

155 — Βλ. τις δηλώσεις κατά την υπογραφή της Συμβάσεως του Aarhus: «Fully supporting the objectives pursued by the Convention and considering that the EC itself is being actively involved in the protection of the environment through a comprehensive and evolving set of legislation, it was felt important not only to sign up to the Convention at the Community level but also to cover its own institutions, alongside national public authorities», δήλωση η οποία αναπαράγεται από: Pallemmaerts, M., «Access to Environmental Justice at EU level», ό.π., σ. 273. Βλ., επίσης, την απόφαση 2005/370.

135. Ειδικότερα, η σύμφωνη προς τις διεθνείς συμφωνίες που δεσμεύουν την Κοινότητα ερμηνεία του παράγωγου δικαίου επιβάλλεται στον ίδιο τον δικαστή της Ένωσης¹⁵⁶. Κατά πάγια νομολογία, οι διατάξεις του δικαίου της Ένωσης πρέπει να ερμηνεύονται, στο μέτρο του δυνατού, υπό το φως του κειμένου και των σκοπών των διεθνών συμβάσεων των οποίων είναι μέρος η Ένωση¹⁵⁷. Αυτού του είδους η «συμφιλιωτική ανάγνωση»¹⁵⁸ υπόκειται, στην περίπτωση του διεθνούς δικαίου, σε ένα όριο, βάσει του οποίου η ανωτέρω αρχή «έχει εφαρμογή μόνο στην περίπτωση κατά την οποία η επίμαχη διεθνής συμφωνία υπερισχύει της οικείας κοινοτικής διατάξεως»¹⁵⁹. Επομένως, μια τέτοια ερμηνεία μπορεί καταρχήν να γίνει δεκτή εν προκειμένω.

136. Ωστόσο, η μέθοδος της σύμφωνης ερμηνείας μπορεί να εφαρμοστεί μόνον όταν η επίμαχη διάταξη δεν είναι αρκούντως σαφής ή επιδέχεται πολλές ερμηνείες υπό το πρίσμα των συμφραζομένων, της φύσεως ή της οικονομίας της ή της βασικής πράξεως της οποίας αποτελεί μέρος. Εντούτοις, με βάση τις προηγηθείσες παρατηρήσεις, δεν συμβαίνει κάτι τέτοιο με το άρθρο 10 του κανονισμού Aarhus, από το οποίο προκύπτει σαφώς η βούληση αποκλεισμού των πράξεων γενικού περιεχομένου από το πεδίο εφαρμογής του.

137. Επιπροσθέτως, όπως συμβαίνει και με τους κανόνες που έχουν εφαρμογή κατά την ερμηνεία του εθνικού δικαίου, η σύμφωνη ερμηνεία οριοθετείται από τις γενικές αρχές του δικαίου και από την απαγόρευση οποιασδήποτε *contra legem* ερμηνείας¹⁶⁰. Ωστόσο, κατά τη γνώμη μου, εφόσον το πεδίο εφαρμογής του κανονισμού Aarhus περιορίζει την πρόσβαση στη δικαιοσύνη μέσω του υπερβολικώς περιοριστικού, σε σχέση με το πεδίο εφαρμογής της Συμβάσεως του Aarhus, ορισμού της πράξεως η οποία υπόκειται στη διαδικασία επανεξετάσεως, φρονώ ότι αποκλείεται εν προκειμένω η σύμφωνη ερμηνεία.

VII – Επί της αντανάιρέσεως

138. Οι οργανώσεις προστασίας του περιβάλλοντος άσκησαν αντανάιρηση στις υποθέσεις C-401/12 P έως C-403/12 P, η οποία χαρακτηρίστηκε από τις ίδιες οργανώσεις ως αντανάιρηση «υπό αίρεση», κατά το ότι ασκήθηκε αποκλειστικώς «για την περίπτωση που το Δικαστήριο δεν δεχτεί τους λόγους που προβάλλονται στο υπόμνημα επί των αιτήσεων ανανάιρέσεως». Οι ανωτέρω οργανώσεις προβάλλουν, στο πλαίσιο αυτό, έναν και μοναδικό λόγο, ο οποίος αντλείται από το γεγονός ότι το Γενικό Δικαστήριο παρέλειψε, εσφαλμένως κατά την άποψή τους, να αναγνωρίσει άμεσο αποτέλεσμα στην έννοια των «πράξεων» κατά το άρθρο 9, παράγραφος 3, της Συμβάσεως του Aarhus.

139. Το Συμβούλιο, η Επιτροπή και το Κοινοβούλιο θεωρούν ομόφωνα ότι μια τέτοια «υπό αίρεση» αντανάιρηση¹⁶¹ είναι απαράδεκτη. Επί της ουσίας, προτείνουν την απόρριψη των επιχειρημάτων των οργανώσεων ως αβάσιμων. Επιπλέον, παρατηρούν ότι οι οργανώσεις δεν επιδιώκουν την εξαφάνιση του διατακτικού της αναναιρεσιβαλλομένης αποφάσεως, αλλά ζητούν στην πραγματικότητα μια νέα απόφαση, η οποία θα επιβεβαιώσει την αναναιρεσιβαλλομένη, αλλά θα στηρίζεται σε άλλη αιτιολογία.

156 — Η αρχή της σύμφωνης ερμηνείας συνήχθη στην απόφαση *Interfood* (EU:C:1972:30). Βλ. απόφαση *Kupferberg* (EU:C:1982:362, σκέψη 14).

157 — Αποφάσεις *Hermès* (EU:C:1998:292, σκέψη 28), *Safety Hi-Tech* (C-284/95, EU:C:1998:352, σκέψη 22) και *Bellio F.lli* (C-286/02, EU:C:2004:212, σκέψη 33).

158 — *Simon, D.*, «La panacée de l'interprétation conforme», σε *De Rome à Lisbonne: les juridictions de l'Union européenne à la croisée des chemins*, Bruylant, 2013, σ. 284.

159 — Απόφαση *Microsoft* κατά Επιτροπής (T-201/04, EU:T:2007:289, σκέψη 798).

160 — Κανόνας ο οποίος εξαγγέλθηκε, ως προς την ερμηνεία του εθνικού δικαίου, για παράδειγμα στην απόφαση *Dominguez* (C-282/10, EU:C:2012:33, σκέψη 25).

161 — Όσον αφορά τον υπό αίρεση χαρακτήρα της αντανάιρέσεως, αμφιβάλλω για το αν το στοιχείο αυτό μπορεί να αποτελέσει από μόνο του λόγο απαραδέκτου. Πράγματι, κατά τη γνώμη μου, η αντανάιρηση ασκείται από τη φύση της υπό αίρεση, καθώς εξαρτάται από την έκβαση των λόγων της κύριας αναναιρέσεως.

140. Καταρχάς, παρατηρώ ότι στην αίτησή τους οι οργανώσεις ζητούν «την αναίρεση της αναιρεσιβαλλομένης αποφάσεως και την ακύρωση της αποφάσεως της Επιτροπής περί απαραδέκτου». Καθόσον ζητούν από το Δικαστήριο να κηρύξει την έννοια της πράξεως ως έχουσα άμεσο αποτέλεσμα, γεγονός το οποίο θα επέτρεπε να εξεταστεί το κύρος του κανονισμού Aarhus, οι οργανώσεις προστασίας του περιβάλλοντος δεν επιδιώκουν τη «συμπλήρωση» της αναιρεσιβαλλομένης αποφάσεως. Πράγματι, ο λόγος ο οποίος βασίζεται στην έλλειψη της κηρύξεως άμεσου αποτελέσματος θα οδηγούσε, εάν γινόταν δεκτός, στην εξαφάνιση συνολικά του συλλογισμού του Γενικού Δικαστηρίου, το οποίο θεμελίωσε την εξέταση νομιμότητας στη νομολογία Fediol κατά Επιτροπής και Nakajima κατά Συμβουλίου. Οι ανωτέρω οργανώσεις αμφισβητούν επομένως την απόφαση Lesoochranárske zoskupenie, χωρίς ωστόσο να κομίζουν νομικά επιχειρήματα τα οποία υποστηρίζουν κατά τρόπο ειδικό το ανωτέρω αίτημα. Πράγματι, ουδόλως προκύπτει από τα έγγραφα βάσει ποιου θεμελίου θα μπορούσε να αναγνωρισθεί άμεσο αποτέλεσμα, προκειμένου να διεξαχθεί έλεγχος νομιμότητας του κανονισμού Aarhus.

141. Ωστόσο, μια αίτηση η οποία δεν περιέχει επιχειρηματολογία κατατείνουσα ειδικώς στον προσδιορισμό της πλάνης περί το δίκαιο στην οποία φέρεται να υπέπεσε το Γενικό Δικαστήριο στην απόφασή του πρέπει να θεωρηθεί απαράδεκτη¹⁶². Αυτό συμβαίνει με την υπό κρίση αντανάιρεση, με την οποία τα μέρη προσάπτουν κατ' ουσίαν στο Γενικό Δικαστήριο ότι δεν απεφάνθη επί ενός ζητήματος, χωρίς όμως να προσδιορίζουν καμία ως εκ τούτου προκύψασα πλάνη περί το δίκαιο. Ειδικότερα, μια τέτοια αίτηση, ακόμη κι αν πρόκειται για αντανάιρεση, δεν μπορεί να αποτελέσει αντικείμενο νομικής εκτιμήσεως που επιτρέπει στο Δικαστήριο να εκπληρώσει την αποστολή η οποία του αναλογεί στον οικείο τομέα και να ασκήσει έτσι έλεγχο νομιμότητας¹⁶³.

142. Κατά συνέπεια, προτείνω να απορριφθεί η αντανάιρεση ως απαράδεκτη.

VIII – Πρόταση

143. Προτείνω στο Δικαστήριο:

- να αναιρέσει την απόφαση του Γενικού Δικαστηρίου Vereniging Milieudefensie και Stichting Stop Luchtverontreiniging Utrecht κατά Επιτροπής (T-396/09, EU:T:2012:301), καθόσον έκανε δεκτό τον δεύτερο λόγο ο οποίος είχε προβληθεί πρωτοδίκως και προέβη στον έλεγχο νομιμότητας με βάση τη νομολογία που απορρέει από τις αποφάσεις Fediol κατά Επιτροπής (70/87, EU:C:1989:254) και Nakajima κατά Συμβουλίου (69/89, EU:C:1991:186)·
- να αναπέμψει την υπόθεση ενώπιον του Γενικού Δικαστηρίου·
- να απορρίψει την αντανάιρεση στις συνεκδικαζόμενες υποθέσεις C-401/12 P έως C-403/12 P·
- να επιφυλαχθεί ως προς τα δικαστικά έξοδα.

162 — Βλ., υπό την έννοια αυτή, τη διάταξη της 6ης Φεβρουαρίου 2014, Thesing και Bloomberg Finance κατά ΕΚΤ (C-28/13P, EU:C:2014:96, σκέψη 25).

163 — Απόφαση Wam Industriale κατά Επιτροπής (C-560/12 P, EU:C:2013:726, σκέψη 44).